

Şâfi'î Fıkıh Usûlünün İbâdî Fıkıh Usûlüne Etkisi: Haffâf ve Melşûti Örneği
The Effect of Shâfi'î Uşûl al-Fiqh on Ibâdî Uşûl al-Fiqh: Example of al-Khaffâf and al-Malshûti

Davut EŞİT

ORCID ID: 0000-0003-1366-4650 | E-Posta: davutesit@yyu.edu.tr

Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı
Assoc. Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Divinity, Department of Islamic Law
Van, Türkiye

ROR ID: [041jyzp61](https://orcid.org/041jyzp61)

Article Information / Makale Bilgisi

Citation / Atıf: Eşit, Davut. "Şâfi'î Fıkıh Usûlünün İbâdî Fıkıh Usûlüne Etkisi: Haffâf ve Melşûti Örneği". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (Aralık 2023), 253-282.
<https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1321351>

Date of Submission (<i>Geliş Tarihi</i>)	01. 07. 2023
Date of Acceptance (<i>Kabul Tarihi</i>)	17. 11. 2023
Date of Publication (<i>Yayın Tarihi</i>)	15. 12. 2023
Article Type (<i>Makale Türü</i>)	Research Article (Araştırma Makalesi)
Peer-Review (Değerlendirme)	Double anonymized – At Least Two External (Çift Taraflı Körlüme / En az İki Dış Hakem).
Ethical Statement (<i>Etik Beyan</i>)	It is declared that scientific, ethical principles have been followed while carrying out and writing this study, and that all the sources used have been properly cited. (<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>)
Plagiarism Checks (<i>Benzerlik Taraması</i>)	Yes (<i>Evet</i>) – Ithenticate/Turnitin.
Conflicts of Interest (<i>Çıkar Çatışması</i>)	The author(s) has no conflict of interest to declare (<i>Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.</i>)
Complaints (Etik Beyan Adresi)	suifdergi@gmail.com
Grant Support (<i>Finansman</i>)	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research. (<i>Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.</i>)
Copyright & License (Telif Hakkı ve Lisans)	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. (<i>Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</i>)

Özet

Fıkıhî mezheplerin kendilerine özgü yapıları, usûlleri, iç disiplinleri ve tutarlılıkları vardır. Bunların yanı sıra, fıkıhî mezhepler kendileri dışındaki farklı mezheplere, düşüncelere ve gelişmelere kapalı, statik yapılar değildir. Aksine bir mezhebin gelişiminde farklı mezheplerle olan etkileşimin de payı vardır. Mezheplerin kendi görüşlerini savunma veya farklı mezhebin görüşlerini eleştirme amacıyla cedel ve hilâf türü eserler ortaya koymaları, esasında bir mezhebin diğer mezheplerle olan etkileşiminin sonucunda ortaya çıkan fıkıhî özgü bir literatür olarak değerlendirilebilir. Bir mezhebin kendi doktrinini savunma veya kendisi dışındakileri eleştirebilmesi diğer mezhebin de doktrinine hâkim olmayı gerekli kılmaktadır. Bu açıdan bakıldığı takdirde kurumsal yapılar olarak mezheplerin varlığı ve gelişimi bir anlamda farklı mezheplerle olan etkileşimine ve iletişimine de bağlıdır. Bu etkileşim, sözünü ettiğimiz mezheplerin kendileri dışındaki farklı mezheplerle ilmî açıdan mücadele etme ve rekabet etmeyle beraber birbirlerinin fıkıhî mirasından karşılıklı bir şekilde istifade etme şeklinde de gerçekleşmiştir. Özellikle aynı bölgede varlık gösteren ve yaşayan mezheplerin birbiri ile daha fazla etkileşimde oldukları vakidir. Ancak bu durum uzak bölgelerde yaşayan mezhep mensuplarının birbirinden bağımsız ve habersiz oldukları, birbirleriyle etkileşimde olmadıkları anlamına gelmemektedir. Aksine farklı münasebetlerle birbirinden uzak coğrafyalara yapılan seyahatler, Hicâz gibi dini merkezlerdeki buluşmalar, birbirinden çok uzak merkezlerde ortaya konulan bilginin dolaşımında olmasına ve karşılıklı kullanılmasına olanak sağlamıştır. Bu minvalde araştırmamızda birbirinden uzak sayılabilecek coğrafyalarda ve zaman aralığında yaşayan iki farklı mezhep âlimi tarafından ortaya konulan iki metin üzerinden mezheplerin birbiriyle olan etkileşimi ele alınacaktır. Bu metinlerden biri 4./10. asır Irak bölgesi Şâfi'î fakihlerinden olan Ebû Bekr el-Haffâf'a (öl.362/973 [?]) ait *el-Aksâm ve'l-ħişâl*, diğeri ise 6./12. Asır Mağrib bölgesi İbâdî âlimlerinden olan Tebgûrîn el-Melşûţî'ye (öl. 6./12. yy.) ait olduğu tahmin edilen *el-Edille ve'l-beyân* adlı eserdir. Çalışmamızda biri Irak bölgesinde diğeri ise Mağrib bölgesinde yaşayan ancak aralarında iki yüzyıllık bir tarih aralığı olan; keza biri Şâfi'î diğeri ise İbâdî olan iki fakihin usûl düşüncesi bakımından birbiriyle olan irtibatı irdelenecektir. Bu temelde Şâfi'î fıkıh usûlü ile İbâdî fıkıh usûlü arasındaki etki ve etkileşimin ortaya konması araştırmanın temel hedefidir. Daha doğru bir ifade ile Haffâf'ın *el-Aksâm ve'l-ħişâl*'inin Melşûţî'ye nispet edilen *el-Edille ve'l-beyân* adlı esere etkisi üzerinden Şâfi'î fıkıh usûlünün İbâdî fıkıh usûlüne etkisi ortaya konmaya çalışılacaktır. Melşûţî'nin eserindeki kurguya bakıldığında pek çok hususta gerek lafız gerekse de muhteva bakımından Haffâf'tan etkilendiğini söylemek mümkündür. Ancak Melşûţî'nin fıkıh usûlü düşüncesi sadece Haffâf'ın *el-Aksâm ve'l-ħişâl*'i ile değil özellikle *el-Aksâm ve'l-ħişâl*'de bulunmayan hususlarda Şâfi'î (öl. 204/820) başta olmak üzere diğer Şâfi'î usûlcülerinin görüşleri ile de irtibatlıdır. Bu husus dikkate alınarak Melşûţî'nin fıkıh usûlü düşüncesi, Şâfi'î usûlcülerinin görüşleri ile mukayese edilerek genel olarak Melşûţî üzerinden İbâdî fıkıh usûlünün Şâfi'î fıkıh usûlü ile olan irtibatı kurgulanmaya çalışılacaktır. Buradan hareketle her ne kadar araştırma Haffâf'ın *el-Aksâm ve'l-ħişâl*'i ile Melşûţî'ye nispet edilen *el-Edille ve'l-beyân* adlı eser üzerinden temellendirilmeye çalışılsa da her iki mezhep arasındaki irtibatın genel fotoğrafını sunmak için, farklı usûl eserlerinden de istifade edilecektir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Şâfi'îlik, İbâdîlik, Haffâf, Melşûţî, Etkileşim.

Abstract

The jurisprudential madhhab (sect) have structures, methods, inner disciplines and consistencies within themselves. In addition to these, the jurisprudential madhhabs are not static structures which are closed to different madhhabs, thoughts and developments except for them. On the contrary, a madhhab's interaction with other madhhabs has a share in the development of that madhhab. The fact that the madhhabs produce works such as *al-jadal* (dialectic of jurisprudential) and *al-khilāf* (the science of disagreement) to criticise the views of different madhhabs and defend their views can be evaluated as a literature specific to *al-fiqh* (Islamic law) emerging as a result of interactions of a madhhab with others. It is necessary that a madhhab must have a domination on the rival sect in order to be able to criticise its and others' doctrine apart from it. When looked from this point of view the presence and development of the madhhabs as institutional bodies, in a sense, rely on their interaction and communication with different madhhabs. This interaction took place in the form of scientifically struggling and competing with different madhhabs other than the madhhabs we mentioned, as well as mutually benefiting from each other's jurisprudential heritage. In particular, the madhhabs that exist and live in the same region interact with each other more. However, this does not mean that the members of the madhhabs living in remote areas are independent and unaware of each other and do not interact with each other. On the contrary, travels to geographies far from each other because of different reasons and meetings in religious centres such as Ḥijāz enabled the circulation and mutual use of the information put forward in centres far from each other. In this respect, in our research, the interaction of the madhhabs with each other will be discussed through two texts put forward by two different sectarian scholars living in different geographies and different time intervals that can be considered far from each other. One of these texts is the work called *al-Aqsām wa-l-khiṣāl* of Abū Bakr al-Khaffāf (d. 362/973), one of the Shāfi'ī jurists of Iraq region *al-Adilla wa-l-bayān* thought to belong to Tabghūrīn al-Malshūṭī (d. 6th/12th c.), one of the Ibāḍī scholars of Maghrib region. The relation between two figures one of whom is from Iraq region and the other is from Maghrib region, yet with a time interval of two hundred years between them, and the relation between two jurists one of whom is Shāfi'ī the other is Ibāḍī will be studied. Within this context, the basic target of the study is to establish the effect and interaction between Shāfi'ī *uşūl al-fiqh* (Islamic legal theory) and Ibāḍī *uşūl al-fiqh*. More accurately, the effect of Shāfi'ī *uşūl al-fiqh* on Ibāḍī *uşūl al-fiqh* will be tried to be revealed through the influence of al-Khaffāf's *al-Aqsām wa-l-khiṣāl* on *al-Adilla wa-l-bayān*, which is ascribed to al-Malshūṭī. When we look at the fiction in al-Malshūṭī's work, it is possible to say that he was influenced by al-Khaffāf in many aspects, both in terms of wording and content. However, al-Malshūṭī's thought on *uşūl al-fiqh* is not only related to *al-Aqsām wa-l-khiṣāl* of al-Khaffāf, but it is also connected with the views of other Shāfi'ī scholars, especially al-Shāfi'ī (d. 204/820), on issues that are not found in *al-Aqsām wa-l-khiṣāl*. Considering this point, al-Malshūṭī's thought on *uşūl al-fiqh* will be compared, and the views of Shāfi'ī scholars will be compared, and the connection between Ibāḍī *uşūl al-fiqh* and Shāfi'ī *uşūl al-fiqh* will be tried to be constructed through al-Malshūṭī. From this point of view, although the research is tried to be based on *al-Aqsām wa-l-khiṣāl* by al-Khaffāf and *al-Adilla wa-l-bayān*, which is attributed to al-Malshūṭī, it is aimed to benefit from different *uşūl al-fiqh* works to provide the general picture of the connection between both madhhabs.

Keywords: Islamic Law, al-Shāfi'iyya, al-Ibāḍiyya, al-Khaffāf, al-Malshūṭī, Interaction.

Giriş

İslam hukukunun temel taşı taşlarından biri olan mezhepler, ortaya çıktıkları coğrafyalarda ve bu coğrafyaların ötesinde geniş bir alanda etkili olmuş ve varlıklarını günümüze kadar sürdürmüştür. Mezheplerin ortaya çıkması ve farklı coğrafyalarda yayılmasının mezhepler arasındaki etkileşimi de güçlendirdiği muhakkaktır. Mezhepler arasındaki etkileşimin ise farklı fikhî düşünceleri tanıma, eleştirme, eleştirilere karşı kendi fikhî düşüncesini savunma gibi fikhî faaliyetlerin artmasına ön ayak olduğunu söylemek mümkündür. Mezhepler arasındaki etkileşim aynı zamanda mezheplerin birbirinden etkilenmelerini ve birbirini etkilemelerini de beraberinde getirmiştir. Nitekim Şâfi'îlik, Şâfi'î'nin -kavl-i cedidini esas aldığımızda- Mısır merkezli bir fıkıh mezhebi olarak ortaya çıkmış ve tarihsel süreçte Irak ve Horasan başta olmak üzere İslam dünyasının birçok bölgesine yayılmıştır. Bununla beraber Şâfi'îlik, ortaya çıktığı Mısır bölgesinin dışına taşarak Irak bölgesinde de yayıldığı buradaki fikhî düşünce ile sıkı bir etkileşim içinde olmuştur.¹ Bu etkileşim Şâfi'îliğin düşünsel anlamda hem Irak bölgesinden etkilenmesi hem de bu bölgeyi etkilemesi şeklinde gerçekleşmiştir.² Aynı tespit Şâfi'îliğin Horasan bölgesindeki gelişimi için de söz konusudur.³ Basra merkezli bir mezhep olarak ortaya çıkan İbâdîlik ise zamanla Hicâz, Yemen, Hadramut, Umân ve Mağrib başta olmak üzere geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.⁴ İbâdîlik de ortaya çıktığı coğrafyada ve yayıldığı bölgelerde farklı mezheplerle etkileşim içinde olmuştur. Araştırmanın ana amacı Haffâf ve Melşûî üzerinden Şâfi'îlik ile İbâdîlik arasındaki etkileşimi daha doğrusu Şâfi'î fıkıh usûlünün İbâdî fıkıh usûlüne etkisini ortaya koymaya çalışmaktır.

Haffâf, ilk dönem Irak bölgesi Şâfi'î fakihleri arasında yer almaktadır. Genel olarak Şâfi'îlik Mısır dışında farklı bölgelere yayıldığı iki ağırlık merkezi ön plana çıkmıştır. Biri Irak bölgesi diğeri ise Horasan bölgesidir. Bu, mezhepte 'Irak ekolü' ve 'Horasan ekolü' olarak iki farklı adlandırma ile literatüre yansımıştır.⁵ Melşûî ise Mağrib (*el-Meşâribe*) bölgesi İbâdî fakihlerinden biridir. İbâdî mezhebinin literatüründe *el-Meşârika* tabiri Basra, Umân, Yemen, Hadramut, Hicâz, Horasan ve Mısır için kullanılırken, *el-Meşâribe* tabiri ise

¹ Davut Eşit, *Şâfi'î Fıkıh Usûlünün Gelişimi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 154-155; 380.

² Eşit, *Şâfi'î Fıkıh Usûlünün Gelişimi*, 108-262.

³ Eşit, *Şâfi'î Fıkıh Usûlünün Gelişimi*, 373-378.

⁴ Ethem Ruhi Fıglalı, "İbaziyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 30 Mart 2023).

⁵ Eşit, *Şâfi'î Fıkıh Usûlünün Gelişimi*, 106.

Afrika'nın Kuzeyi olan Fas, Libya, Tunus ve Cezâyir için kullanılmaktadır.⁶ Biri Irak diğeri ise Mağrib bölgesinde yetişen farklı mezheplere mensup iki fakih arasındaki irtibatın ortaya konulmasının araştırmannın önemini artıracacağı düşünülmektedir.

Yaptığımız araştırmalarda fıkıh usûlü temelinde Şâfi'îlik ve İbâdîlik arasındaki irtibatı ve etkileşimi, diğeri bir deyişle Şâfi'î fıkıh usûlünün İbâdî fıkıh usûlüne etkisini irdeleyen herhangi akademik bir çalışmaya rastlayamadık. Ancak Türkiye'de genelde Şâfi'î mezhebi özelde Şâfi'î fıkıh usûlü, birçok akademik araştırmaya konu olmuştur.⁷ Buna mukabil genel olarak İbâdî mezhebi özel olarak ise İbâdî fıkıh usûlü ülkemizde yeterince ele alınmış ve tartışılmış değildir. Araştırma her ne kadar İbâdî fıkıh usûlüne odaklanmasa da bir yönüyle İbâdî fıkıh usûlünü de konu edinmektedir. Bu açıdan bakıldığında fikhî bir mezhep olarak İbâdîliğin fıkıh usûlü anlayışının irdelenmesinin, fikhî açıdan İbâdîleri objektif bir şekilde tanımaya olanak sağlaması beklenmektedir. Esasında İbâdiyye, hem kelâmî hem de fikhî bir mezheptir. Bu sebeple mezhebin farklı yönleri sahip olduğu düşünüldüğünde İbâdiyye'yi yekpare bir şekilde değerlendirmek yerine var olan genel-geçer yargılar ve kabullerden ziyade daha çok tarihsel dönemler dikkate alınarak günümüze ulaşan İbâdî kaynakları üzerinden değerlendirme yapmak gerekmektedir.⁸

Türkiye'de İbâdî fıkıh ve fıkıh usûlüne ilişkin çalışmaların bir kısmı giriş düzeyinde olup hali hazırda devam eden araştırmalar da bulunmaktadır.⁹ Dönmez, "İbadi Mezhebi'nin Usul-ü Fıkıh Kaynakları" adıyla İbâdîlerin fıkıh usûlü anlayışına dair bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.¹⁰ Göksün, Umman'ı merkeze alarak İbâdî fıkıhının tarihsel gelişimine ilişkin bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.¹¹ Boynukalın ise *Usûlu Fıkhi'l-İbâdiyye Masâdir ve Ma'âlim* adlı makalesinde İbâdî kaynaklarından hareketle İbâdîlerin fıkıh usûlü kaynakları ve fıkıh usûlü

⁶ İsmâ'îl b. Sâlih b. Hâmdân el-Ağberî, *el-Medhâl ilâ'l-fıkhi'l-ibâdiyye* (Umân: Mektebetu'd-Dâmirî, 2013), 106.

⁷ Bu çalışmalara ilişkin değerlendirmeler için bk. Soner Duman, "Modern Dönemde Şâfiî Algısı", *Gelenekselci ve Modernist Paradigmalar Kısacasında İmam Şâfiî*, ed. M. Mahfuz Söylemez (Ankara: Araştırma Yayınları, 2014), 25-62; Soner Duman, "Türkiye'de Şâfiî Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 2/24 (2019), 359-381.

⁸ İbâdîlere yönelik tanımlamalar ve bunların değerlendirilmesi için bk. Ağbarî, *el-Madhâl ilâ fıkhi'l-İbâdiyye*, 230-268.

⁹ Bu araştırmalardan bazıları şunlardır: Ertuğrul Boynukalın, "Usûlu Fıkhi'l-İbâdiyye Masâdir ve Ma'âlim", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 61 (Aralık 2021), 55-93; Sadi Ölmez, *İbâzi Fıkıhı Dört Mezheple Mukayese (İbâdât)* (Ankara: Astana Yayınları 2022); Yusuf Kağanarslan tarafından "İbâdiyye'nin Fıkıh Usûlü Anlayışı" adlı bir doktora tezi devam etmektedir. Bk. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmalar Merkezi "İlahiyat Fakülteleri Tezler Kataloğu VT", (Erişim 31 Mart 2023).

¹⁰ M. İsmail Dönmez, *İbadi Mezhebi'nin Usul-ü Fıkıh Kaynakları* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

¹¹ Ahmet Faruk Göksün, *İbâdî Fıkıhının Tarihsel Gelişimi (Umman örneği)* (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

düşüncelerini ana hatlarıyla konu edinmektedir.¹² Boynukalın makalesinde *el-Edille ve'l-beyân*'ı tanıtırken yazarının meçhul olduğunu ancak kitabın muhakkikinin tespitine göre Melşûfî'ye ait olabileceği ihtimalini aktarmaktadır.¹³ Ölmez ise *İbâzi Fıkıh Dört Mezheple Mukayese (İbâdât)* adlı çalışmasında ibadetler üzerinde İbâdî fıkıh ile dört fıkıh mezhebini mukayese etmektedir.¹⁴

Araştırmamız her ne kadar Şâfi'î fıkıh usûlünün İbâdî fıkıh usûlüne etkisi üzerine yoğunlaşsa da araştırmamızın Türkiye'de İbâdî fıkıh usûlüne dair yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağını ümit ediyoruz. Çünkü araştırmamız çift yönlü özelliğe sahiptir. Birincisi genel olarak Melşûfî üzerinden İbâdî fıkıh usûlünü tanıma olanağı sunacaktır. Araştırmamızın ikinci yönünü ise, Melşûfî'nin usûl düşüncesinin Haffâf'ın usûl düşüncesi ve genel olarak Şâfi'î fıkıh usûlü ile mukayese edilmesi suretiyle Şâfi'î usûl düşüncesinin İbâdî usûl düşüncesine etkisinin ortaya konması oluşturmaktadır. Bu çerçevede İbâdîlerin Sünnî fıkıh usûlüyle irtibatını değerlendirme ve tartışma imkânı ortaya çıkacaktır.

Araştırma sosyal bilimlerdeki nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman analizine dayanılarak yapılacaktır. Doküman analizi yazılı materyallerin detaylı ve sistemli bir şekilde analiz edilmesine dayanan bir yöntemdir.¹⁵ Bu yöntemeye dayalı olarak Haffâf ve Melşûfî başta olmak üzere araştırmayla ilgili fıkıh usûlü metinleri detaylı bir şekilde irdelenecek ve analiz edilecektir. Araştırmada ilk önce Haffâf'ın hayatı ve *el-Aksâm ve'l-İşâil* adlı eseri daha sonra Melşûfî'nin hayatı ve kendisine nispet edilen *el-Edille ve'l-beyân* adlı eseri üzerinde durulacaktır. Son olarak ise Haffâf ve Melşûfî'nin eserleri başta olmak üzere konuyla ilgili diğer fıkıh usûlü metinlerinden de istifade edilerek Şâfi'îlik ve İbâdîlik arasındaki etkileşim ve irtibat tartışılacaktır. Genel olarak fıkıh usûlü bakımından her iki mezhep arasındaki irtibatın hangi konularda olduğu tespit edilmeye ve Şâfi'îliğin ve İbâdîlik üzerindeki etkinin çerçevesi oluşturulmaya çalışılacaktır. Bu çerçeveden hareketle fikhî mezheplerin etkileşimine dair bazı değerlendirme ve tespitler yapılacaktır. Şâfi'îlik ve İbâdîlik arasında fıkıh usûlü çerçevesinde ortaya konulacak irtibat, bu konuda bir ilki oluşturacaktır. Bu bağlamda araştırmamızın yeni çalışmalara ve projelere ön ayak olma potansiyeline sahip olabileceğini belirtmemiz gerekir.

¹² Boynukalın, "Usûlü Fıkıhî'l-İbâdiyye Masâdir ve Ma'âlim", 55-93.

¹³ Boynukalın, "Usûlü Fıkıhî'l-İbâdiyye Masâdir ve Ma'âlim", 79.

¹⁴ Sadi Ölmez, *İbâzi Fıkıh Dört Mezheple Mukayese (İbâdât)* (Ankara: Astana Yayınları 2022).

¹⁵ Bilgen Kıral, "Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi", *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8/15, (2020), 173.

1. Haffâf ve el-Aksâm ve'l-ĥişâl

4/10. asır Iraklı Şâfi'ilerden biri olan Ebû Bekr el-Haffâf hakkında Şâfi'î tabakât eserlerinde yeterince bilgi bulunmamaktadır. Erken dönem Şâfi'î tabakât yazarlarından Ebû Âsım el-'Abbâdî (öl. 458/1066), Şâfi'îlerin dördüncü tabakasında yer verdiği Haffâf'ın adını Ebû Bekr Aĥmed b. Ömer el-Haffâf el-Baġdâdî olarak vermekte ve onu [*el-Aksâm ve'l-ĥişâl*] kitabının sahibi olarak tanıtmaktadır.¹⁶ Abbâdî ile benzer şekilde Ebû İshâk eş-Şîrâzî (öl. 476/1083), Ebû Bekr Aĥmed b. Ömer el-Haffâf adıyla zikrettiği Haffâf'ın *el-ĥişâl* kitabının sahibi olduğunu belirtmektedir.¹⁷ 'Abbâdî ve Şîrâzî Haffâf'ın doğum yılı, vefatı, ders aldığı hocaları veya ders verdiği öğrencileri hakkında herhangi bir bilgi vermemekte ve [*el-Aksâm ve'l-ĥişâl*] dışında başka bir eserin varlığına da değinmemektedir. Ancak Şîrâzî, Şâfi'î fıkhnın Ebu'l-'Abbâs İbn Sureyc'ten (öl. 306/918) sonra başka bir nesle devredildiğini ve bu nesli oluşturanların büyük çoğunluğunun İbn Sureyc'in seçkin öğrencileri olduğunu tespit etmektedir.¹⁸ Bu bilgiyi dikkate aldığımızda Haffâf'ın İbn Sureyc'in öğrencisi olması kuvvetle muhtemeldir. Haffâf'ın İbn Sureyc'in öğrencisi olabileceğini gösteren bulgulardan biri, Bedruddîn ez-Zerkeşî'nin (öl. 794/1392) Haffâf'tan nakilde bulunurken onu İbn Sureyc'in öğrencisi olarak takdim etmesidir.¹⁹ Şîrâzî, İbn Sureyc'in öğrencileri arasında en son vefat eden öğrencisi olan İbnu'l-Kaĥĥân el-Baġdâdî'nin ölüm yılını 359/970 olarak kaydetmektedir.²⁰ O, Haffâf'ın biyografisinden önce İbnu'l-Haddâd el-Mısrî'ye yer vermekte, onun ölüm yılını 345/956 olarak zikretmektedir.²¹ Şîrâzî'nin tespitine göre, İbn Sureyc'in öğrencilerinden sonra Şâfi'î fıkhu başka bir nesle intikal etmiştir. O, bu nesli 362/973 yılında vefat eden el-Kâdî Ebû Hâmid el-Merverrûzî'nin tercüme-i haliyle başlatmaktadır.²² Bütün bu verileri düşündüğümüzde Haffâf'ın 340-360 (h.) yıllarına denk gelen bir vakitte vefat etmiş

¹⁶ 'Abbâdî'nin *el-ĥişâl*'den yer aldığını belirttiği mest giyen kimsenin abdeste niyet ederken hadesin ortadan kaldırılmasına değil, namazın mubâh kılınmasına niyet etmesi gerektiğine ilişkin nakil günümüze ulaşan nüshada yer almaktadır. Karşılaştırma için bk. Ebû Âsım Muhammed b. Aĥmed el-'Abbâdî, *Kitâbu Tabakâti'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, thk. Gösta Vitestam (Leiden: E.J. Brill, 1964), 90-91.

¹⁷ İbn Kâdî Şuhbe ve İbnu'l-Mulaĥĥın, onun adını Aĥmed b. Ömer b. Yûsuf Ebû Bekr el-Haffâf olarak vermektedirler. Bk. Ebû İshâk Cemâluddîn İbrâhîm b. 'Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *Tabakâtu'l-Fukahâ'* (Beyrût: Dâru'r-Râidi'l-'Arabî, 1970), 114; Ebu's-Şıdk Takıyyuddîn Ebû Bekr b. Aĥmed b. Muhammed b. Ömer İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye* (Beyrût: 'Âlemu'l-Kutub, 1987), 1/124; Ebû Hafş Sirâcuddîn Ömer b. 'Alî b. Aĥmed İbnu'l-Mulaĥĥın, *el-'Aĥdu'l-muzheb fi tabakâti ĥameleti'l-mezheb*, thk. Eymen Naşr el-Ezherî, Seyyid Mehennâ (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1997), 31.

¹⁸ Şîrâzî, *Tabakât*, 109-114.

¹⁹ Ebû 'Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahâdir b. 'Abdillâh ez-Zerkeşî, *İ'lâmu's-sâciid fi aĥkâmi'l-mesâciid* (Kâhire: el-Meclisu'l-'A'lâ li Şuuni'l-İslâmiyye, 1996), 213.

²⁰ Şîrâzî, *Tabakât*, 113.

²¹ Şîrâzî, *Tabakât*, 114.

²² Şîrâzî, *Tabakât*, 114.

olması ihtimal dâhilindedir. Öyle ki İbn Kâdî Şuhbe de (öl. 874/1470) Şîrâzî'ye dayanarak Haffâf'a 340-360 (h.) yılları arasında vefat edenler arasında yer vermektedir.²³ Ebû 'Abdillâh Şemsuddîn (Şadruddîn) Kâdî Şafed (öl. 8./15. yüzyılın ikinci yarısı) ise *el-Hişâl*'in sahibi olmak dışında herhangi bir bilgi vermediği Haffâf'ı değerli biri olarak tanıtmakta ve onun hicrî 362 yılında vefat ettiği bilgisini vermektedir.²⁴

Haffâf'ın *el-Aksâm ve'l-hişâl*'i veya klasik kaynaklarda zikredildiği üzere *el-Hişâl*'i müstakil olarak fıkıh usûlü alanında yazılmış bir eser değildir. Haffâf, eserinin mukaddimesinde, Muzenî'nin (ö. 264/878) kitabının (*el-Muhtaşar*'ının) tertibini dikkate alarak [Şâfi'î] mezhebinde bir kitap telif etmek istediğini belirtmekte ve eserin girişinde [fıkıh] usûlünden bir kısma yer vereceğini belirtmektedir. Haffâf kitabına *el-Aksâm ve'l-hişâl* adını vermektedir.²⁵ Eserin muhtasar olmasına bağlı olarak, eserde fıkıh usûlü konuları da son derece muhtasar olarak ele alınmaktadır. Ancak Kitâb, sünnet, icmâ', kıyâs, istihsân, ictihâd ve taklîd gibi fıkıh usûlünün temel konularının genel olarak ele alındığını belirlemek gerekir.²⁶ Buradan hareketle Haffâf'ın genel olarak usûlî perspektifini tespit etmek mümkündür.²⁷ Eserin bölüm başlıkları genel olarak "el-beyân 'an..." veya "el-ibâne 'an..." ifadeleri ile başlamaktadır.²⁸ Bu hususa İbn Kâdî Şuhbe de dikkat çekmektedir. O, *el-Aksâm ve'l-hişâl*'in hacim olarak orta büyüklükte bir kitap olduğunu ve kitabın girişinde fıkıh usûlü konularını içeren küçük bir bölümün olduğunu ifade etmektedir. İbn Kâdî Şuhbe, Haffâf'ın kitabına *el-Aksâm ve'l-hişâl* adını verdiğini belirtmektedir. O, Haffâf'ın kitabın bölüm başlıklarında "el-beyân 'an..." ifadesine yer verdiği için onun kitabına *el-Beyân* adını vermesinin daha uygun olacağını tespit etmektedir.²⁹ İbn Kâdî Şuhbe'nin bu tespitini dikkate aldığımızda Melşûti'ye nispet edilen *el-Edille ve'l-beyân*'ı ile Haffâf'ın *el-Aksâm ve'l-hişâl*'i arasındaki aşağıda değineceğimiz içerik benzerliği dışında isim benzerliklerinin olması da dikkat çekicidir. *Edille ve'l-beyân*'ın bölüm başlıklarına baktığımızda, Haffâf ile benzer şekilde

²³ İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakât*, 1/124.

²⁴ Muhammed b. Abdîrahmân el-Osmânî el-Kureşî es-Şafedî, *Tabakâtu'l-fukahâi'l-kubrâ*, thk. Muhyiddin 'Alî en-Necîb (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1983), 1/375.

²⁵ Ebû Bekr Ahmed b. 'Ömer el-Haffâf el-Bağdâdî, *el-Aksâm ve'l-hişâl*, thk. Huzeffe b. Fahd Ka'k (Kuveyt: Esfâr, 2022), 354.

²⁶ Haffâf, *el-Aksâm ve'l-hişâl*, 355-374.

²⁷ Haffâf'ın usûl düşüncesi için bk. Davut Eşit, "Abû Bakr al-Khaffâf and His Thought of Uşul al-Fiqh" *Ulum* 4/2 (Aralık 2021), 219-243.

²⁸ Örnekler için bk. Haffâf, *el-Aksâm ve'l-hişâl*, 355-360.

²⁹ İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakât*, 1/124.

“beyân..., fî beyân...” ifadesine sıklıkla yer verildiğini görmek mümkündür.³⁰ Melşûti'nin, İbn Kâdi Şuhbe'nin, *el-Aksâm ve'l-hişâl*'in isminin bölüm başlıklarından hareketle *el-Beyân* olması gerektiğine ilişkin tespitini fark ederek eserine “beyân” kavramını da içeren *el-Edille ve'l-beyân* adını vermiş olması muhtemeldir. Bu veriler iki eser arasında aşağıda değineceğimiz içerik dışında isim ve sistem bakımından da benzerliğin olduğunu göstermektedir.

2. Melşûti ve *el-Edille ve'l-beyân*

İbâdî kaynaklarda Melşûti'nin hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Melşûti hakkında ulaşabildiğimiz İbâdîlere ait en eski kaynak, onun biyografisine kısaca yer veren Ebu'l-'Abbâs eş-Şemmâhî'nin (ö. 928/1522) *Kitâbu's-siyer*'idir. Şemmâhî, burada Melşûti'nin adını kısa bir şekilde eş-Şeyh Tebgûrîn b. 'Îsâ olarak zikretmektedir.³¹ Melşûti'nin adını tam olarak kendisine ait *Uşûlu'd-dîn* adlı eserinin yazma nüshasının sonunda bulmak mümkündür. Burada onun adı Tebgûr[în] b. 'Îsâ b. Dâvûd el-Melşûti el-Mağribî olarak kaydedilmektedir.³² Mağrib bölgesinde bulunan Melşûti'nin Erîğ beldesinden olduğu için el-Melşûti ve el-Mağribî nispeti ile anılmaktadır. Mağrib bölgesinin başka bir kenti olan Âclû'da da yaşadığı bilinmektedir.³³ Şemmâhî'nin, onun Ebu'l-'Abbâs Aḥmed el-Ferîştâî'nin (öl. 504/1111) zamanında yaşadığını belirtmesi Melşûti'nin 6./12. yüzyıl âlimlerinden olduğunu göstermektedir.³⁴

Şemmâhî, Melşûti'nin Ebu'r-Rabî' el-Mezâtî'den (öl. 471/1078-79)³⁵ ders aldığını belirtmektedir. Onun aktarımına göre, Melşûti, Ebu'r-Rabî' el-Mezâtî'nin ders halkasına girdiğinde onun ağızından altın [kadar değerli sözler] döküldüğünü gördüğünü kendisi de fıkıh eğitimi alıp ailesinin yanına döndükten sonra ağızından gümüş [kadar değerli sözler] döküldüğünü ifade etmektedir. Şemmâhî bu sözleriyle hem Melşûti'yi hem de hocasını övmektedir. Şemmâhî, Melşûti hakkındaki övgüsüne onu insanların en kıymetlisi, ilim bakımından en üstünü, amel bakımından en sıkı olanı olarak nitelendirerek devam etmektedir. Onun ilim öğrenip ilim öğrettiğini, insanlara faydalı olduğunu, yüceliği

³⁰ Tebgûrîn b. 'Îsâ b. Dâvûd el-Melşûti el-Mağribî, *Kitâbu'l-Edille ve'l-beyân*, thk. el-Hâc Suleymân b. İbrâhîm el-Vârcelânî (Maşkat: Neşru Vizâreti't-Turâs ve's-Şekâfe 2009), 35-68.

³¹ Ebu'l-'Abbâs Aḥmed b. Sa'îd b. 'Abdilvâhid eş-Şemmâhî, *Kitâbu's-Siyer* ('Umân: Vizâretu't-Turâsi'l-Ḳavmî ve's-Şekâfe, 1987), 2/96.

³² Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Diniyye, “el-Mektebetu'l-Elektroniyye-el-'Adl ve'l-İnsâf” (Erişim 31 Mart 2023).

³³ Muḥammed b. Mûsâ Bâbâ'ammî vd., *Mu'cemua'lâmu'l-İbâdiyye* (Beyrût: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 2000), 2/104

³⁴ Şemmâhî, *Siyer*, 2/96.

³⁵ Tam adı Ebu'r-Râbî' Suleymân b. Yahlef el-Mezâtî'dir. Hayatı hakkında bk. Şemmâhî, *Siyer*, 2/82-83.

arzuladığını ve ilimde otorite olduğunu vurgulamaktadır. Şemmâhî, Melşûti'nin akâid alanında yazdığı kitabın onun ilimdeki derecesini, şöhretini ve zekâsını gösterdiğini belirtmekte ve bir grubun ondan ilim aldığını vurgulamaktadır.³⁶

Şemmâhî, Melşûti'nin biyografisini ele alırken onun *el-Edille ve'l-beyân* kitabından veya fıkıh usulündeki herhangi bir eserinden bahsetmemektedir. *el-Edille ve'l-beyân*'ın Melşûti'ye ait olduğunu İbâdî âlim Nuruddîn es-Sâlimî (1869-1914)³⁷, *el-Lum'atu'l-muğî'e* adlı kitabında belirtmektedir. Sâlimî, Melşûti'in üç tane eserini zikretmektedir. Bunlardan biri isim vermeksizin kelâm alanında yazıldığını belirttiği eser, diğeri *Kitâbu'l-cehâlât fi'l-keâm* sonuncusu ise *Kitâbu'l-edille ve'l-beyân fi usûli'l-fikh* adlı kitaptır.³⁸ Sâlimî'nin, *el-Lum'atu'l-muğî'e* adlı eserinin naşiri *el-Edille ve'l-beyân*'ın Ebu'l-Fađl el-Berrâdî'nin (ö. 9./15. yüzyılın başları)³⁹ *Risâle*'sinde [*Risâle fi zikri kutubi'l-İbâdıyye*]⁴⁰ geçmediğini belirtmektedir. O, Sâlimî'nin *el-Edille ve'l-beyân*'ın bir nüshasına muttali olduğuna ilişkin bir değerlendirmede bulunmaktadır. Buna kanıt olarak da Sâlimî'nin kütüphanesinde kayıtlı bir mecmuanın içinde *el-Edille ve'l-beyân*'ın bulunduğunu ileri sürmektedir. Bu mecmuanın İbâdî fakihi Ebû Ya'kûb el-Vercelânî'ye (ö. 570/1175) ait *Kitâbu'l-'Adl ve'l-insâf* ve Melşûti'ye ait *Uşûlu'd-dîn, el-Cehâlât, el-Edille ve'l-beyân* kitaplarından oluştuğunu belirtmektedir.⁴¹

Sâlimî'nin elektronik ortama aktarılan kütüphanesine bakıldığında *el-Lum'atu'l-muğî'e*'nin naşirinin tespit ettiği üzere, Vercelânî'nin *el-'Adl ve'l-insâf*⁴² ve Melşûti'ye ait bahsi geçen kitaplar⁴³ bir mecmuada bulunmaktadır. Ancak Sâlimî'nin kütüphanesinde bulunan *el-Edille ve'l-beyân*'ın ilk birkaç sayfası eksik olarak günümüze ulaşmıştır. Yazma nüshanın üst tarafında bulunan numaralandırmalara bakıldığı zaman *el-Edille ve'l-beyân*'dan önceki kitap 289. sayfası ile bitmekte⁴⁴ ancak hemen sonrasındaki *el-Edille ve'l-beyân* birkaç

³⁶ Şemmâhî, *Siyer*, 2/96.

³⁷ Sâlimî hakkında detaylı bilgi için bk. Mustafa Öz, "Sâlimî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 30 Mart 2023); Ahmet Özdemir, *Hâricî/İbâdî Gelenekte Hadis Şerhçiliği* (Ankara: İlahiyât, 2021).

³⁸ Ebû Muhammed Nûruddîn Abdullâh b. Humejd es-Sâlimî, *el-Lum'atu'l-muğî'e min eşi'ati'l-İbâdıyye* (Mısır: Zâkiretu 'Umân, 2014), 165.

³⁹ Berrâdî hakkında geniş bilgi için bk. Harun Yıldız, "Berrâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 30 Mart 2023).

⁴⁰ Berrâdî, Mağrib ehlinin de aralarında bulunduğu İbâdîlere ait seksen ait kitaba değinmektedir. Geniş bilgi için bk. Yıldız, "Berrâdî".

⁴¹ Sultân b. Mubârek b. Hamadi's-Şeybânî, "Neşredenin Dipnotu", *el-Lum'atu'l-muğî'e min eşi'ati'l-İbâdıyye*, mlf. Ebû Muhammed Nûruddîn 'Abdullâh b. Humejd es-Sâlimî (Mısır: Zâkiretu 'Umân, 2014), 165.

⁴² Sâlimî'nin kütüphanesinde 110 numaraya kayıtlı "Kitâbu'l-'Adl ve'l-İnsâf" adı ile Vercelânî'nin *el-'Adl ve'l-insâf* ile beraber Melşûti'ye ait zikri geçen eserler bir arada bulunmaktadır. Bk. Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Diniyye, "el-Mektebetu'l-Elektroniyye-el-'Adl ve'l-İnsâf" (Erişim 31 Mart 2023).

⁴³ Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Diniyye, "el-Mektebetu'l-Elektroniyye-el-'Adl ve'l-İnsâf" (Erişim 31 Mart 2023).

⁴⁴ Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Diniyye, "el-Mektebetu'l-Elektroniyye-el-'Adl ve'l-İnsâf" (Erişim 31 Mart 2023).

sayfa eksik olarak 292. sayfa ile başlamaktadır.⁴⁵ Bu kısım *el-Edille ve'l-beyân*'ın tahkik edilen nüshasına göre zarurî ilmin kısımlarına denk gelmektedir.⁴⁶ Kitabın sistematığına göre birinci bâb ve ikinci bâbın ilk kısmı⁴⁷ Sâlimî'nin kütüphanesinde bulunan nüshada yer almamaktadır. Dolayısıyla Sâlimî'nin *el-Edille ve'l-beyân*'ı Melşûti'ye nispet etmesini gerektirecek muhtemel bilginin yer alabileceği eserin künyesine ilişkin kısımlar günümüze ulaşmamıştır. Buradan hareketle Sâlimî'nin hangi gerekçeye dayanarak *el-Edille ve'l-beyân*'ı Melşûti'ye nispet ettiğine ilişkin bir değerlendirmede bulunmak zor görünmektedir. Ancak Sâlimî'nin kütüphanesinde bulunan mecmuada *el-Edille ve'l-beyân*'dan sonra yer alan ve İbâdî kelâmı konusunda yazılan başka bir kitabın tanıtımında “Mağrib ehlinin usûl alanında telif ettiği diğer bir kitap fakih Tebgûr[ın] b. 'Îsâ b. Dâvûd el-Melşûti'nin ortaya koyduğu [kitap]”⁴⁸ ifadesi yer almaktadır. Sâlimî'ye ait nüshada *el-Edille ve'l-beyân* bittikten sonra kendisine nispet edilen diğer bir kelâm eseri olan *Kitâbu'l-cehâlât* gelmektedir.⁴⁹

el-Edille ve'l-beyân'ın tahkikli neşrinde muhakkik toplamda beş tane nüshadan istifade ettiğini ifade etmektedir. Muhakkik bütün nüshalarda eserin adının *Kitâbu'l-Edille ve'l-beyân min te'lif ehli'l-Mağrib* olarak geçtiğini tespit etmekte, *el-Edille ve'l-beyân*'ın *el-'Adl ve'l-insâf*, ve *Kitâbu'l-cehâlât*'ın da aralarında bulunduğu bir mecmuanın ikinci eseri olarak yer aldığını belirtmektedir.⁵⁰ *el-Edille ve'l-beyân*'ın adının “Mağrib ehlinin birinin telif ettiği fıkıh usûlü eseri” olarak kaydedilmesi, Melşûti'ye ait *Uşûlu'd-dîn* adlı kitap tanıtılırken Mağrib ehlinin telif edilen bir diğer kitap olarak tanıtılması, mecmuada bulunan *el-'Adl ve'l-insâf* dışındaki eserlerin Melşûti'ye nispet edilmesine olanak sağlamaktadır. Bunun dışında önemli bir İbâdî bilgini olarak kabul edilen Sâlimî'nin *el-Edille ve'l-beyân*'ı Melşûti'ye nispet etmesi, eserin ona ait olma ihtimalini güçlendirmektedir.

el-Edille ve'l-beyân'ın Melşûti'ye aidiyeti ihtimal düzeyinde olsa da, araştırmamız açısından önemli olan husus *el-Edille ve'l-beyân*'ın İbâdî çevreler tarafından kaleme alınan

⁴⁵ Burada eserin sayfaları numaralandırıldığı için, yazma eserlerde mutad olduğu üzere varak yerine sayfa sayısını esas adlık. Bk. Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Diniyye, “el-Mektebetu'l-Elektroniyye-el-'Adl ve'l-İnsâf” (Erişim 31 Mart 2023).

⁴⁶ Melşûti, *el-Edille ve'l-beyân*, 40.

⁴⁷ Melşûti, *el-Edille ve'l-beyân*, 35-39.

⁴⁸ Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Diniyye, “el-Mektebetu'l-Elektroniyye-el-'Adl ve'l-İnsâf” (Erişim 31 Mart 2023).

⁴⁹ Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Diniyye, “el-Mektebetu'l-Elektroniyye-el-'Adl ve'l-İnsâf” (Erişim 31 Mart 2023).

⁵⁰ Burada muhakkik sadece tahkik için belirlediği beşinci nüshada sıralamayı *el-'Adl ve'l-insâf*, *el-Edille ve'l-beyân*, *Kitâbu'd-diyânât* ve *Kitâbu'l-cehâlât* olduğunu belirtmektedir. Bk. el-Hâc Suleymân b. İbrâhîm el-Vârcelânî, “Muqaddimetu't-Taḥkîk”, *Kitâbu'l-edille ve'l-beyân*, mlf. Tebgûr[ın] b. 'Îsâ b. Dâvûd el-Malşûti el-Mağribî (Maskaḥ: Neşru Vizâreti't-Turâs ve's-Şekâfe 2009), 14-18.

veya İbâdîlerin kendilerine ait kabul ettiği bir metin olmasıdır.⁵¹ Şâfi'îlere ait bir metin ile İbâdîlere ait bir metin üzerinden araştırma kurgulandığı için *el-Edille ve'l-beyân*'ın İbâdîlere ait olması esasen araştırmanın sonuçları açısından yeterlidir. Bu açıdan bakıldığı takdirde *el-Edille ve'l-beyân*'ın İbâdîlere ait bir metin olabileceğinin kuvvetle muhtemel olduğunu tespit etmek mümkündür. Çünkü *el-Edille ve'l-beyân*'ın içinde bulunduğu mecmua İbâdîlere ait fıkıh usûlü ve kelâm metinlerinin bir araya gelmesiyle oluşturulmuştur. Keza İbâdî bilgini olan Sâlimî'nin kütüphanesinde de bu mecmuanın bir nüshanın bulunması, onun dışındaki İbâdî çevrelerde de bu mecmuanın birçok nüshasının bulunması, söz konusu eserlerin İbâdî çevreler tarafından bilinen ve onlar arasında mütedavil olan eserler olduğunu göstermektedir. Bu açıdan bakıldığı takdirde *el-Edille ve'l-beyân*'ın İbâdîlere ait veya İbâdîlerin kendilerine ait olduğunu kabul ettiği bir fıkıh usûlü metni olduğunu söylemek mümkündür. Biz de bu noktada İbâdî bir âlim olan Sâlimî'nin referansını dikkate alarak *el-Edille ve'l-beyân*'ın Melşûti'ye nispet edilebileceği kanaatindeyiz.

Melşûti de Haffâf gibi fıkıh usûlü konularını muhtasar olarak ele almaktadır. Eser; teklif, akıl, fehm, fıkıh, cedel gibi genellikle fıkıh usûlü eserlerinin mukaddimelerinde yer alan kavramların açıklanması ile başlamakta daha sonra beyân ve şer'î deliller ile devam etmektedir.⁵² Melşûti'nin eseri müstakil bir fıkıh usûlü eseri olarak tasarlanmış olup, eserde meseleler Haffâf'ın usûl aktarımına nispetle daha geniş bir şekilde ele alınmaktadır.⁵³ Buna mukabil Haffâf'ın *el-Aksâm ve'l-hişâl*'inin muhtasar sayılabilecek bir furû fıkıh metni olduğu düşünüldüğünde bunun girişinde yer alan fıkıh usûlü konularının da kısa ve öz şekilde ele alındığını belirtmek gerekir.

3. Şâfi'î Fıkıh Usûlünün İbâdî Fıkıh Usûlüne Etkisi

Haffâf, eserinin girişinde helâl ve harâmın biri akıl diğeri ise sem' olmak üzere iki yolla bilinebileceğini belirttikten sonra eşyanın akla göre vâcib, mumteni' ve muccevvez (mumkin) olmak üzere üç kısma ayrıldığını tespit etmektedir. Ona göre aklın delil oluşu hiç

⁵¹ "İbâdiyye mezhebinin, erken döneme ait kaynaklarının az olması hususunda kendilerince birçok nedeni vardır. İbâdîlerin özellikle tarih yazıcılığına yani konuya yeterli ilgiyi göstermemiş olmaları, Emevîler ve Abbasîler tarafından kendilerine yapılan baskı sonucu mezhebin faaliyetlerini gizli olarak devam ettirmiş olması, muhalif fırkalar tarafından kendilerinin Hâricîlerin bir kolu olarak görülüp ihmal edilmiş olması ve saklanan eserlerin daha sonra savaş ve göç gibi nedenlerle yok olması zikredilen sebeplerden bazılarıdır." İbâdî eserlerinin günümüze intikali hakkındaki değerlendirmeler için bk. Ahmet Özdemir, *İbâdiyye'nin Ana Hadis Kaynağı Rebî' b. Habîb'in Müsned'i* (Mardin: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2018), 7.

⁵² Melşûti, *el-Edille ve'l-beyân*, 35-67.

⁵³ Karşılaştırma için bk. Haffâf, *el-Aksâm ve'l-hişâl*, 355-374; Melşûti, *el-Edille ve'l-beyân*, 35-67.

kimseye/hiçbir şeye dayanmamaktadır. Haffâf, “es-sem’iyyu’l-mumkin” olarak adlandırdığı şer’î delilleri Kitâb, sünnet, icmâ’ ve bunlara dayanan delil (kıyâs) olmak üzere dört kısma ayırmaktadır.⁵⁴

Melşûfî, eserinin girişinde teklifi, kendisinden dolayı cennet ve cehennem yaratıldığı ve kulların kendisi ile Allah’a ibadet ettiği emir ve nehiyler olarak tanımladıktan sonra teklifin biri akıl diğeri ise sem’ (ilahi bildirim) olmak üzere iki yolla bilinebileceğini ifade etmektedir. Daha sonra sem’i; Kitâb, sünnet, icmâ’ ve kıyâs olmak üzere dört kısma ayırmaktadır. Kitâb’ın sünnet için, sünnet’in icmâ’ için, icmâ’ın da kıyâs için asıl olduğunu belirtmektedir. Melşûfî teklifin bilinebileceği akıl konusunda ise önce aklın mahiyetine ilişkin başta Şâfi’î’nin olmak üzere farklı değerlendirmelere yer verdikten sonra akla göre eşyayı vâcib, mumteni’ ve mucevvez olmak üzere üç kısma ayırmaktadır. Vâcib kısmına nimeti verene şükretme, mumteni’e nimeti vereni inkâr etme, mucevveze ise diğeri (sair) şer’î konuları örnek vermektedir. O, aklın hücciyetinin Allah’a dayandığını vurgulamaktadır.⁵⁵ Melşûfî’nin emir ve nehyi içeren teklif ile kastettiğinin helâl ve harâmlar olduğunu, bu noktada Haffâf’ın zikrettiği akıl ve sem’ ile idrak edilebilen helâl ve haram ile aynı şeyi kastettiğini belirtmek gerekir. Çünkü Melşûfî eserinin başka bir yerinde aynen Haffâf’ın ifadesinde olduğu gibi helâl ve harâmın Kitâb, sünnet, icmâ’ ve ibret (kıyâs) olmak üzere dört yolla bilineceğini ifade etmektedir.⁵⁶

Haffâf ve Melşûfî helâl ve haram, diğeri bir deyişle teklifin, biri akıl diğeri ise sem’ yolu ile bilinebileceği konusunda aynı perspektife sahiptir. Akıl açısından bakıldığı takdirde ikisi de aklın verdiği hükümler olan vâcib, mumteni’ ve mucevvezi aynı şekilde ve aynı ıstılahla kullanmaktadır. Mumteni’ yerine muhal veya mustehil, mucevvez yerine mumkin veya câiz kavramları kullanılabilir iken Melşûfî’nin Haffâf ile bu konuda aynı ıstılahları kullanması hem literal hem de içerik anlamında iki metin arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Keza aklın hücciyetinin hiç kimseye/hiçbir şeye dayanmadığını belirten Haffâf’ın bu düşüncesi, Melşûfî’de aklın hücciyetinin Allah’a dayandığı, bir anlamda bu hücciyetin Allah dışında hiç kimseye/hiçbir şeye dayanmadığı şeklindeki bir izah ile karşılık bulmuştur. Yalnız Melşûfî, akli nitelendirip akli hükümlere örnek verirken, Haffâf sadece bilinen üçlü sınıflamayı yapmaktadır. Ancak Melşûfî şer’î (fikhî) konuları (şer’îyât) aklın üçüncü hükmü

⁵⁴ Haffâf, *el-Aksâm ve’l-İşâil*, 355.

⁵⁵ Melşûfî, *el-Edille ve’l-beyân*, 41.

⁵⁶ Melşûfî, *el-Edille ve’l-beyân*, 52.

olan mucevveze (mumkine) örnek verirken Haffâf da buna es-sem'iyu'l-mumkin (mucevvez) kavramı ile işaret etmektedir. Bu noktada her ikisinin de şer'î/fikhî hususları aklın hükümlerine göre mumkin (mucevvez) kısımda değerlendirdikleri görülmektedir. Keza aklın tanımı ve nitelendirilmesi konusunda Melşûti'nin Şâfi'î'yi referans göstermesi İbâdîliğin Şâfi'îlikle etkileşimi bakımından dikkate değerdir.

Haffâf, Kitâb delilinin ancak iki yolla sabit olacağını belirtmektedir. Biri [tevâtür] diğeri ise i'câz'dır. Haffâf'ın metninde Kitâb'ın ilk kısmı yazma eserden kaynaklı zorluklar yüzünden okunamadığı için muhakkikler başka eserlerden hareketle bunun tevâtür olarak okunması gerektiği sonucuna varmaktadır.⁵⁷ Melşûti ise Kitâb'ın biri i'câz diğeri icmâ' olmak üzere iki yoldan biri ile sabit olduğunu belirtmektedir.⁵⁸ Melşûti'nin buradaki ifadesine bakıldığında ve iki eser arasındaki benzerlik göz önüne alındığında Haffâf'ın metninde okunamayan ve tevâtür olarak tahmin edilen yerin icmâ' olması kuvvetle muhtemeldir. Bu açıdan bakıldığı takdirde Kitâb delilinin sübutu konusunda (tevâtür ve i'câz) ikisinin de aynı görüşe sahip olduklarını söylemek mümkündür.

Sünnet'in taksimi konusunda Haffâf'ın metni ile Melşûti'nin metni arasında kısmi benzerlikler ve farklılıklar bulunmaktadır. Haffâf haberleri beş kısma ayırmaktadır. Melşûti ise sünnetin haberler ile sabit olduğunu belirterek bunu âhâd ve tevâtür olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. Haffâf'ın sınıflamasına bakıldığında zikrettiği beş kısımdan usûle taalluk eden esasında tevâtür ve âhâd olan haberlerdir. Haffâf'ın, tevâtür ve âhâd dışında nebilerin haberleri; şehâdetler konusunda haberler; izin, hediye ve buna benzer olan hususlarda haber vermek olarak zikrettiği diğer üç kısmın, kendisinin çizdiği genel bir haber perspektifi olup, esasında usûlî bakış açısının tevâtür ve âhâd haberlerde söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Haffâf, mutevâtir olan haberde haberi nakledenlerin sayılamayacak çoklukta bir grup tarafından nakledilmesi ve haberin başı, ortası ve sonunda bu niteliğin eşit düzeyde olması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca bu topluluğun [yalan üzere] birleşebilecek nitelikte olmaması gerektiğini ifade etmektedir. Haffâf, âhâd haberin kabulü için de haberi

⁵⁷ Haffâf'ın *el-Aksâm ve'l-İşâli*'in eseri iki kişi tarafından neşredilmiştir. Bu neşirlerden biri Hüzeyfe b. Fahd Ka'k diğeri ise Ahmed El Shamsy tarafından gerçekleştirilmiştir. Çoğunlukla Ka'k'ın neşirini esas aldık ancak neşirler arasındaki bazı farklılıklarda Ahmed El Shamsy'in neşirinden de istifade ettik. İkisini birbirinden ayırt etmek için Ahmed El Shamsy'in neşirinden istifade ettiğimizde naşirin adını bütün dipnotlarda gösterdik. Ka'k'ın adını ise sadece ilk dipnotta gösterdik. Bk. Haffâf, *el-Aksâm ve'l-İşâli*, 355; Haffâf, *el-Aksâm ve'l-İşâli*, nşr. Ahmed El Shamsy, "Bridging the Gap: Two Early Texts of Islamic Legal Theory" *Journal of the American Oriental Society* 137/3 (2017), 523.

⁵⁸ Melşûti, *el-Edille ve'l-beyân*, 52.

Hz. Peygamber'e ulaşacak şekilde âdil kimselerin, âdil kimselerden nakletmesi, haberi nakledenlerin bunu duyması, haberin akıl dışı olmaması, nesih edilmemiş ve ona muarız bir [nassın] olmaması gibi şartlar ileri sürmektedir.⁵⁹ Haffâf daha sonra Şâfi'î'den "İslâm'ın medarının dört bin hadis olduğuna ilişkin" bir söz nakletmektedir. Buna mukabil 'Alî b. el-Medîni (öl. 234/848-49) ve 'Abdurrahmân b. Mehdî'nin (ö. 198/813-14) İslâm'ın medarının dört hadis olduğuna ilişkin sözlerini nakletmektedir. Bu hadisler "Ameller niyetlere göredir", "Müslüman'ın kanı ancak üç şeyden biri ile helâl olur." "İslam beş [şey] üzerine bina edilmiştir." ve "Beyyine iddia edene yemin ise inkâr edene aittir" mealindeki hadislerdir.⁶⁰ Melşûfî ise sünnetin haberlerle sabit olduğunu belirttikten sonra haberleri tevâtür ve âhâd olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. Âhâd'ı ise müsned, mursel ve munkatî olmak üzere üç kısma ayıran Melşûfî'nin âhâd ve mutevâtir haber düşüncesinde Haffâf'ın etkisinde olduğunu söylemek zordur. Ancak âhâd haberi işlerken Haffâf'a benzer şekilde Şâfi'î'nin "İslâm'ın medarı dört bin hadistir" sözünü ve isim vermeksizin Şâfi'î'nin dışındakilerin ise İslâm'ın medarının dört hadis olduğunu söylediklerini nakletmekte ve Haffâf'ın zikrettiği dört hadise yer vermektedir.⁶¹ Haffâf'ın sünnet delilinde zikrettiği, İslâm'ın medarına ilişkin haberlerin aynı şekilde Melşûfî tarafından sünnet delilinde zikredilmesinin tesadüfî olmadığını belirtmek gerekir. Hem bu husus hem de Melşûfî'nin sünnet delilini işlerken Şâfi'î'nin görüşünü referans olarak kaydetmesi, Şâfi'î fakihe ait bir metnin İbâdî fakihe ait bir metindeki izlerini göstermektedir.

Mursel haberler konusundaki yaklaşıma baktığımızda her iki fakihin de benzer aktarımda bulunduğunu görmek mümkündür. Haffâf, kendilerine göre (Şâfi'îler) mursel haberlerin sahâbî veya Sa'îd b. el-Museyyib gibi bilinen bir tabiîn tarafından yapılması durumunda bunların musned hükmünde olduğunu ancak bunların dışında kalan mursel haberlerin [mezhepte] kabul edilmediğini belirtmektedir.⁶² Haffâf'ın mursel haberleri; Sahâbî murseli, Meşhur olan ve bilinen tabiîn murseli ve onların dışında kalanların murseli olmak üzere üç kısma ayırdığı, ilk ikisini musned ile eşit kabul ettiği ve son kısımını ise hüccet olarak kabul etmediği görülmektedir. Melşûfî de mursel haberleri üç kısma ayırmaktadır. Birincisi sahâbenin sahâbeden yaptığı mursel olup, ona göre bu mursel, musned ile eşittir.

⁵⁹ Haffâf, *el-Aksâm ve'l-İşââl*, nşr. Ahmed El Shamsy, 523.

⁶⁰ Haffâf, *el-Aksâm ve'l-İşââl*, 357.

⁶¹ Melşûfî, *el-Edille ve'l-beyân*, 53-54.

⁶² Haffâf, *el-Aksâm ve'l-İşââl*, 355.

İkincisi ise, tâbiinin [sahâbeyi atlayarak] Hz. Peygamber'den yaptığı irsâldir. Melşûî, bu tabiinin irsâlinin, tabiî ancak sahâbeden rivayet edebileceği bilinen bir tabiî ise musned ile eşit olduğunu düşünmektedir. Melşûî, onların dışında kalanların irsâlinin ise Şâfi'î'ye göre hüccet olmadığı, ancak Irak ehline ve Medine ehline göre kendileriyle amel edilmesi gerektiği görüşünü aktarmaktadır.⁶³ Burada Melşûî, üçüncü kısımdaki mursel haberin kabulü konusunda bir değerlendirmede bulunmamaktadır. Ancak konuyu aktarması, ele alma yöntemi, murselin sınıflandırılması ve ilk iki murselin hüccet olduğu konusundaki düşünceleri Haffâf'ın aktarımına benzerdir. O, bu konuda Şâfi'î'nin görüşünü açık bir şekilde aktarmaktadır. Irak ehli derken Hanefileri, Medine ehli derken de Mâlikileri kastetmiş olsa gerektir.

Haffâf ve Melşûî'nin ele aldığı ve kısmi benzerliklerin olduğu konulardan bir tanesi de icmâ'dır. Haffâf icmâ'ı altı kısma ayırmaktadır. Birincisi namazın sayıları ve rekâtları ve ramazan orucu gibi 'âmme (halk kitlesi) ve hâssenin (âlimler) kendisinde eşit olduğu icmâ'dır.⁶⁴ Keza, Şâfi'î fakihlerinden el-Kâdî Huseyn el-Merverrûzî (ö. 462/1069) de icmâ'ı 'âmm[e] ve hâss[e]'nin icmâ' olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.⁶⁵ Melşûî ise icmâ'ı iki kısma ayırmaktadır. Birincisi Haffâf'ın zikrettiği 'âmme ve hâssenin kendisinde eşit olduğu icmâ'dır. Melşûî burada Haffâf ile benzer ifadeler kullanmakta, Haffâf'ın örnek olarak zikrettiği ramazan orucu yerine ise zekatı örnek vermektedir.⁶⁶ Haffâf, icmâ'ın ikinci türünde hâssenin dikkate alındığı, onların dışındakilerin dikkate alınmadığı icmâ'a yer vermektedir. Haffâf, buna nikâhta 'iddeti ve cariye'nin 'iddetinin hür kadının 'iddetinin yarısı olmasını örnek vermektedir.⁶⁷ Melşûî ise icmâ'ın ikinci türünde herhangi bir örnek vermeksizin, hâsseye yani âlimlere özgü icmâ'ı zikretmekte ve bunu nass ve ictihâd yoluyla gerçekleşmek üzere iki kısma ayırmaktadır.⁶⁸ Haffâf da, icmâ'ın üçüncü kısmında rey cihetiyle gerçekleşen icmâ'a yer vermektedir.⁶⁹ Haffâf, icmâ'ın diğer çeşitlerinde sâhâbe icmâ'ına değinirken, Melşûî ise, söz ve fiille gerçekleşen icmâ', sadece söz veya fiilden biri ile gerçekleşen icmâ'

⁶³ Melşûî, *el-Edille ve'l-beyân*, 55-56.

⁶⁴ Haffâf, *el-Aksâm ve'l-İşâil*, 359.

⁶⁵ el-Kâdî Ebû 'Alî el-Huseyn b. Muḥammed b. Aḥmed el-Merverrûzî, *et-Ta'lika*, thk. 'Alî Muhammed Mu'avvaḍ; 'Âdil Ahmed 'Abdu'l-Mevcûd (Mekketu'l-Mukerreme: Mektebetu Nezâr Muştâfâ el-Bâz, ts.), 1/157.

⁶⁶ Melşûî, *el-Edille ve'l-beyân*, 55.

⁶⁷ Haffâf, *el-Aksâm ve'l-İşâil*, 359.

⁶⁸ Melşûî, *el-Edille ve'l-beyân*, 55.

⁶⁹ Haffâf, *el-Aksâm ve'l-İşâil*, 359.

ve sukûtî icmâ' kısımlarına değinmektedir.⁷⁰ Genel olarak her iki metne baktığımızda bazı farklılıklar olmasına rağmen icmâ' perspektifinin birbiri ile uyumlu olduğunu belirtmek gerekir.

İki metin arasında etkileşim olduğunu gösteren konulardan biri de lafızlar bahsidir. Haffâf'ın "muhataplar arasında kendisiyle beyânın gerçekleştiği [kelâmın] açıklanması (beyânı)" başlığı altında muhataplar arasında kendisi ile beyânın gerçekleştiği kelâmı dört kısma ayrılmaktadır:

- a. İ'lâm [haber]⁷¹
- b. İstihbâr
- c. Emir
- d. Nehiy

Haffâf'ın buradaki açıklamalarının yazma nüshadan kaynaklanan okunma güçlüğünden dolayı anlaşılması güçtür. Ancak onun ifadelerinden istihbâr'ın aynı zamanda istifhâmı içerdiği, emrin de aynı zamanda dua, nidâ,⁷² talebi içerdiği anlaşılmaktadır.⁷³ Haffâf ilim ehlinde bazılarının kelâmı on altı kısma ayırdıklarını ifade etmektedir. Ancak yazma nüshanın tam olarak okunamamasından dolayı sadece cuhûd, iğlâz, telehhûf, ihtiyâr, teşbih, mücâzât, ta'accüb, kasem, hakikat, mecâz ve ricâ⁷⁴ gibi kavramların varlığı anlaşılmaktadır.

Melşûti ise Haffâf'a benzer şekilde "beyânın kendisi ile gerçekleştiği kelâm" başlığı altında ilk önce hitâbın gerçekleştiği anlamlı kelâmın cümle ile gerçekleştiğini belirtmektedir. Cümlelerin ise en az iki isim, bir isim ve fiil, bir isim ile fiilin manasını gerektiren ve bu mananın kendisinde taktir edildiği harfin (ör: nidâ) bir araya gelmesiyle oluştuğunu tespit etmektedir. O, anlamlı kelâmın tümünün Haffâf gibi emir, nehiy, haber ve istihbâr olarak

⁷⁰ Haffâf, *el-Aksâm ve'l-Şiâs*, 359-360; Melşûti, *el-Edille ve'l-beyân*, 55-56.

⁷¹ Şâfi'î, fakihlerinden Mardîni, kelâm'ın fiil (bir şeyi yapma), terk ve i'lâm kısımlarına ayırdığını fiilin emir, terkin nehiy i'lâmın ise haber veya istihbâr olabileceğini belirtmektedir. Haffâf'ın i'lâm'dan sonra istihbârı zikretmesi i'lâmla kastettiğinin haber olduğu anlaşılmaktadır. Bk. Şemsuddîn Muhammed b. Osmân b. 'Alî el-Mardîni, *Encumu'z-zâhire 'alâ halli elfâzi'l-Varâkât fi uşûli'l-fıkh* (Riyâd: y.y., 1994), 109.

⁷² İki farklı nüshası neşredilen Haffâf'ın metninde bu kelime El Shamsy'in neşrinde *nida* Huzeyfe b. Fahd Ka'k'ın neşrinde ise *ibtida* olarak okunmuştur. Melşûti'nin eserinde emir için aynı zamanda *nida* kavramı kullanılması *nida* okuyuşunun daha doğru olduğunu göstermektedir. Karşılaştırma için bk. Haffâf, *el-Aksâm ve'l-Şiâs*, nşr. Ahmed El-Shamsy, 525; Haffâf, *el-Aksâm ve'l-Şiâs*, 359; Melşûti, *el-Edille ve'l-beyân*, 46.

⁷³ Haffâf, *el-Aksâm ve'l-Şiâs*, nşr. Ahmed El-Shamsy, 525; Haffâf, *el-Aksâm ve'l-Şiâs*, 359.

⁷⁴ Hakikat, mecâz ve rica kavramları El-Shamsy'nin neşrinde gösterilmektedir. Ayrıca o iğlâz'ı iğlat olarak okumuş ancak Melşûti'nin eserinde nehiy için iğlâz kavramı kullanıldığından bunun daha doğru olduğu kanaatindeyiz. Karşılaştırma için bk. Haffâf, *el-Aksâm ve'l-Şiâs*, nşr. Ahmed El Shamsy, 525; Haffâf, *el-Aksâm ve'l-Şiâs*, 359; Melşûti, *el-Edille ve'l-beyân*, 46.

dört kısma ayrıldığını belirtmektedir.⁷⁵ Melşûti, Haffâf'ın bazı ilim ehlinin kelâmın on altı kısma ayrıldığını belirttiği kavramları, aşağıda aktardığımız üzere zikrettiği dört kısım içinde sistematik bir şekilde ele almaktadır:

- a. Emir: Suâl, taleb, dua, arz, nidâ' ve nedb
- b. Nehiy: Zecr, iğlâz ve tehdîd.
- c. Haber: Temennî, cuhûd, mucâzât ve teleffûf
- d. İstihbâr: İstifhâm, ta'ccub, kasem, mesel.⁷⁶

Haffâf tarafından zikredilen kavramların benzerlerinin aynı şekilde Melşûti tarafından ele alınması dikkat çekmektedir. Melşûti, daha sonra bütün kelâmın hakikat ve mecâz olmak üzere iki kısma ayrıldığını belirtmekte ve bu iki kısmı açıklamaktadır.⁷⁷

Esasen Melşûti'nin lafızlar kısmındaki açıklamalarının özellikle sistem olarak İmâmu'l-Hârameyn el-Cuveynî'nin (ö. 478/1085) *el-Varakat*'ındaki aktarımına benzemesi de dikkat çekmektedir. Cuveynî, muhtasar fıkıh usûlü eseri olan *el-Varakât*'ta kelâmın kısımları bölümünde kelâmın isim, fiil ve harflerin bir araya gelmesiyle oluştuğunu daha sonra kelâmın emir, nehiy, haber ve istihbâr olmak üzere dört kısma ayrıldığını belirtmektedir. O, kelâmı başka bir vecihle hakikat ve mecâz olmak üzere iki kısma ayırmaktadır.⁷⁸ Ayrıntıda farklılık olmakla beraber⁷⁹ Melşûti de kelâmın, önce isim, harf ve fiillerden müteşekkil olduğunu, i'lâm [haber], istihbâr, emir ve nehiy kısımları olmak üzere dört kısmının olduğunu son olarak da bütün bunların hakikat ve mecâz kısımlarına ayrıldığını belirtmektedir.⁸⁰ Bu noktada Melşûti'nin lafızlar konusundaki sisteminin Şâfi'îlerin sistemine benzer olduğunu daha doğru bir tespit ile onlardan etkilendiğini belirtmek gerekir.

Melşûti'nin Kur'an'da zikredilen hikmet kelimesinin tefsiri ve beyân konusundaki düşüncelerinin Şâfi'î fıkıh usûlü ile irtibatı da dikkate değerdir. Malum olduğu üzere Şâfi'î, *er-Risâle*'de hikmetin sünnet olduğuna ilişkin yorumu benimsemektedir.⁸¹ Melşûti de hikmetin sünnet olduğunu belirtmekte ve Şâfi'î'nin *er-Risâle*'de konuyla ilgili zikrettiği

⁷⁵ Melşûti, *el-Edille ve'l-beyân*, 46.

⁷⁶ Melşûti, *el-Edille ve'l-beyân*, 46.

⁷⁷ Melşûti, *el-Edille ve'l-beyân*, 46-47.

⁷⁸ İmâmu'l-Hârameyn Ebu'l-Meâlî Ruknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cuveynî, *Metnu'l-Varakât* (Riyâd: Dâru's-Sâmi'î, 1996), 9.

⁷⁹ Karşılaştırma için bk. Cuveynî, *Metnu'l-Varakât*, 9; Melşûti, *el-Edille ve'l-beyân*, 46-47.

⁸⁰ Melşûti, *el-Edille ve'l-beyân*, 46-47.

⁸¹ Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi'î, *Er-Risâle (İslâm Hukukunun Kaynakları)*, çev. Abdulkadir Şener, İbrahim Çalışkan, (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 51-52.

âyetlerden biri olan⁸² “*Hânelerinizde okunan Allah’ın âyetlerini ve hikmeti dilinizden düşürmeyin...*”âyetini örnek vererek burada zikri geçen hikmetin sünnet olduğunu vurgulamaktadır. O, İbn Abbâs’tan nakledilen “Hikmet: Kur’an’ın nâsîhini-mensûhunu, muhkemini-muteşâbihini, te’vilini-tenzilini, mukaddemini-muahharını, mesellerini-yeminlerini, ibretlerini-kıssalarını, helallerini-haramlarını bilmek” olduğuna ilişkin rivayete yer vermektedir.⁸³

Melşûti’nin Şâfi’î fıkıh usûlü ile irtibatını gösteren hususlardan biri de beyân teorisisidir. Bilindiği üzere Şâfi’î beyânı şu kısımlara ayırmaktadır:

- a. Allah’ın namaz, oruç, zekât, hac gibi farz kıldığı; zina, şarap, domuz eti ve kanın yenilmesinin haram olması ve abdestin farzlarını açıklaması gibi nass olarak bildirdiği hususlar birinci tür beyâna girmektedir.⁸⁴ Şâfi’î’nin bu beyân türünde verdiği örneklerden biri “...Güvenlikte olduğunuzda hacdan önce umre yapan kişi, gücünün elverdiği türden bir kurban kessin. Bulamayan ise hac sırasında üç gün, döndükten sonra da yedi gün yani tam on gün oruç tutmalıdır. Bu, ailesi Mescid-i Harâm civarında oturmayanlar içindir...”⁸⁵ âyetidir. Şâfi’î Allah’ın “tam on gün” şeklindeki ifadesinin üç ve yedinin toplamının on olduğunu daha çok açıklamak amacıyla olabileceğini belirtmektedir. Şâfi’î buna benzer örnekleri birinci tür beyânda zikretmektedir.⁸⁶ Buradan anlaşıldığı kadarıyla Şâfi’î’nin zikrettiği birinci tür beyân, Allah’ın Kitâb’da nass olarak açık bir şekilde zikrettiği ve Kitâb’ın kendi bağlamındaki beyânını te’kid etmek, güçlendirmek amacıyla zikrettiği hususlardır. Şâfi’î’nin beyân sistemini aktaran Cuveynî, birinci tür beyânın en üst düzeydeki beyân olduğunu, bunun maksadının tereddütsüz bir şekilde nass olarak gösteren lafız olduğunu ve bazen de manayı güçlendirici ve te’kid edici olduğunu belirtmektedir.⁸⁷ Aşağıda göreceğimiz üzere Melşûti de, aynı şekilde birinci tür

⁸² Şâfi’î, *Er-Risâle (İslâm Hukukunun Kaynakları)*, 51.

⁸³ Melşûti, *el-Edille ve’l-beyân*, 51.

⁸⁴ Şâfi’î, *Er-Risâle (İslâm Hukukunun Kaynakları)*, 11.

⁸⁵ *Kur’an Yolu* (31 Mart 2023), el-Bakarâ’ 2/196.

⁸⁶ Şâfi’î, *Er-Risâle (İslâm Hukukunun Kaynakları)*, 14-15.

⁸⁷ İmâmu’l-Harameyn el-Cuveynî, *el-Burhân fi uşûli’l-fıkıh*, thk. ‘Abdul’azîm Maḥmûd ed-Dîb (Mısır: Dâru’l-Vefâ’, 2012), 1/116-117.

beyân mertebesinde güçlü yani kuvvetlendirilmiş olan beyâna yer vermektedir.⁸⁸

- b. Allah'ın Kitâb'da farz olarak zikrettiği ancak namazların sayısı, zekâtın verilme zamanı gibi keyfiyetinin Hz. Peygamber'in sünneti ile ortaya konulan beyân, ikinci türü oluşturmaktadır.⁸⁹ Şâfi'î'nin bu konuda zikrettiği örneklerden biri "Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın). Eğer cünüp olursanız temizlenin..." ayetidir⁹⁰. O, Allah'ın abdesti açıkladığını ancak abdest uzuvlarının kaç defa yıkanacağını, taş ile istincânın yeterli olduğunun sünnet ile beyân edildiğini belirtmektedir. O, mirâs⁹¹ ve vasiyet⁹² ile ilgili ayetleri zikrettikten sonra vasiyetin malın üçte birini geçemeyeceğinin Hz. Peygamber'den rivayet edilen haberle ortaya konulduğunu belirtmektedir.⁹³ Bu örneklere bakıldığı zaman ikinci maddenin abdest örneği ile Kitâb'da mücmel olan hususların sünnet ile beyân edilmesinin, mirâs-vasiyet örnekleri ile Kitâb'ın umum lafızlarının sünnet ile tahsis edilmesinin kastedilmiş olması muhtemeldir. Çünkü Şâfi'î mücmel kavramını, bazen 'âmm lafız ile eş anlamlı bazen de 'âmm lafza da şamil olacak şekilde kullanmaktadır.⁹⁴ Nitekim Cuveynî, Şâfi'î'nin ikinci tür beyân mertebesini yorumlarken, kelâm ile kastedilenin açık olduğunu ancak bunun manalarının anlaşılmasının havâsa özgü olduğunu belirtmektedir. O, Şâfi'î'nin verdiği abdest ayetinin açık olduğunu ancak Arapça uzmanlarının anlayabileceği bazı inceliklerin olduğunu belirtmektedir.⁹⁵ Anlaşıldığı kadarıyla burada, Kitâb'da da geçen ve Arapların dili kullanım şekillerinden olan 'umûm-husûs vb. lafız türlerinin kastedilmiş olması mümkündür. Öyle

⁸⁸ Melşûî, *el-Edille ve'l-beyân*, 48.

⁸⁹ Şâfi'î, *Er-Risâle (İslâm Hukukunun Kaynakları)*, 11.

⁹⁰ el-Mâide' 5/6.

⁹¹ en-Nisâ' 4/11.

⁹² en-Nisâ' 412.

⁹³ Şâfi'î, *Er-Risâle (İslâm Hukukunun Kaynakları)*, 16-17.

⁹⁴ Bu değerlendirme için bk. Erol Erdem, *Şâfi'î Usûlcülerin İmâm Şâfi'î'nin Usûlünü Temsil Sorunu (Beyân, Âmm-Hâss, Nesh, Haberi Vahid)* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 13-14.

⁹⁵ İmâmu'l-Harameyn el-Cuveynî, *el-Burhân*, 117.

ki aşağıda göreceğimiz üzere Melşûtı, ikinci tür beyânı açık bir şekilde umumun tahsis edilmesi olarak zikretmektedir.⁹⁶

- c. Allah'ın Kur'an'da farz kıldığı ancak Hz. Peygamber'in sünneti ile bunların yapılarını açıkladığı beyân, üçüncü kısmı oluşturmaktadır.⁹⁷ Şâfi'î, bu kısma namaz, zekât ve hac ile ilgili farzlara ilişkin ayetlerin sünnet ile beyân edilmesini örnek vermektedir.⁹⁸ Cuveynî'nin ifadesi ile bu tür beyân Kitâb'da zikri geçen ancak tafsilatı Hz. Peygamber'e havale edilmiş olan hususlardır.⁹⁹ Yani mucmelin sünnet ile beyânıdır.
- d. Kitâb'da nass olarak bulunmayan ve Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu hükümlerin tamamı, dördüncü tür beyâna girmektedir.¹⁰⁰
- e. İctihad,¹⁰¹ Şâfi'î'nin sisteminde beşinci tür beyândır.¹⁰² Cuveynî, Şâfi'î'nin beşinci tür beyânının kıyâs olduğunu tespit etmektedir.¹⁰³

Melşûtı, Şâfi'î alimlerinden Ebû Bekr es-Şayrafî'ye (ö. 354/965) nispet edilen "kapalı olan (işkâl) bir şeyi açığa (vuzuh) çıkarma" şeklindeki tanımı¹⁰⁴ zikrederek Şâfi'î ve Cuveynî gibi beyânı müstakil bir başlık altında, toplamda¹⁰⁵ beş kısma ayırmaktadır.¹⁰⁶

- a. Te'kid edilmiş, güçlü beyân: Yukarıda değindiğimiz üzere bu beyân Şâfi'î'nin birinci tür beyânda yer verdiği kısımdandır. Melşûtı'nın birinci tür beyâna verdiği örnek, Şâfi'î'nin de bu kısma verdiği örneklerden olan "...üç gün, döndükten sonra da yedi gün yani tam on gün oruç tutmalıdır..." ayetinin¹⁰⁷ olması iki metin arasındaki benzerliği göstermesi bakımından önemlidir.
- b. 'Âmm lafzın tahsisi: Yukarıda değindiğimiz üzere bu kısım, Şâfi'î'nin sisteminde mucmelin beyânı ile beraber 'âmm lafzın tahsisi gibi dil kurallarını içermesi

⁹⁶ Melşûtı, *el-Edille ve'l-beyân*, 48.

⁹⁷ Şâfi'î, *Er-Risâle (İslâm Hukukunun Kaynakları)*, 11.

⁹⁸ Şâfi'î, *Er-Risâle (İslâm Hukukunun Kaynakları)*, 17-18.

⁹⁹ İmâmu'l-Hârameyn el-Cuveynî, *el-Burhân*, 117.

¹⁰⁰ Şâfi'î, *Er-Risâle (İslâm Hukukunun Kaynakları)*, 11; 18-19.

¹⁰¹ Şâfi'î, *Er-Risâle (İslâm Hukukunun Kaynakları)*, 12.

¹⁰² Şâfi'î, *Er-Risâle (İslâm Hukukunun Kaynakları)*, 19-23.

¹⁰³ İmâmu'l-Hârameyn el-Cuveynî, *el-Burhân*, 117.

¹⁰⁴ Bu tanım ile ilgili değerlendirmeler için bk. İhsan Akay, *Şâfi'î Usûl Geleneğinde İmam Şâfi'î'ye Muhalif Usûlî Görüşler* (İstanbul: Ensar Neşriyat, İstanbul 2018), 35-36; Şîrâzî, bu tanımı isim vermeksizin "bazı ashabımız" diyerek Şâfi'î'iusûlcülere nispet etmektedir. Bk. Ebû İshâk Cemâluddîn İbrâhîm b. 'Alî b. Yûsuf, *el-Luma' fi uşûli'l-fıkḥ*, thk. Muḥyiddîn Dîb Misto, Yûsuf 'Alî Budeyvî (Dimeşq: Dâru İbn Kesîr, Beyrût 2008), 116.

¹⁰⁵ Şâfi'î, *Er-Risâle (İslâm Hukukunun Kaynakları)*, 11-23; İmâmu'l-Hârameyn el-Cuveynî, *el-Burhân*, 116-120.

¹⁰⁶ Melşûtı, *el-Edille ve'l-beyân*, 48-51.

¹⁰⁷ el-Bakara 2/196.

mümkün olan beyân türüdür. Melşûfî burada sadece 'âmm lafzın tahsîsini zikretmektedir. Muhtemelen mucmelin beyânı üçüncü maddede de zikredildiği için, burada sadece 'âmm lafzın tahsîsi olarak ikinci türü tercih etmiştir. Bir anlamda Melşûfî'nin ikinci tür beyânı, Şâfi'î'nin sisteminde 'âmm lafzın tahsis edilmesini de içeren ikinci tür beyân hususunda ortaktır.

- c. Mücmelin beyânı, Şâfi'î'nin beyân sisteminde olduğu gibi üçüncü tür beyân olarak Melşûfî tarafından zikredilmektedir.
- d. Melşûfî'nin Kitâb'ın bir nassı olmaksızın Hz. Peygamber'in beyânı olarak zikrettiği kısım, Şâfi'î'nin beyân sisteminde yukarıda aktardığımız üzere dördüncü beyân türü olarak yer almaktadır. Ancak Melşûfî, Şâfi'î'nin *er-Risâle*'de değinmediği bir hususu aktarmakta ve bu beyânın üç şekilde gerçekleştiğini belirtmektedir.
  1. Söz (kavl) [ile beyân]
  2. Fiil [ile beyân]
  3. Terk [ile beyân].

Melşûfî'nin bu üçlü sınıflaması, Haffâf'ın Hz. Peygamber tarafından gerçekleşen beyân sınıflaması ile aynı olması bakımından önemlidir. Haffâf bu tür beyânı söz (kavl), fiil ve terk olarak üç kısma ayırmaktadır.¹⁰⁸ Haffâf bu kısımları sadece kavram olarak zikretmekte ancak Melşûfî bunları açıklamaktadır.

Melşûfî, bu kısımda Şâfi'î'nin beyân teorisinde yer vermediği ve klasik literatürde de eleştiri konusu olan icmâ' beyânına da değinmekte ve icmâ'ın bazen söz, bazen fiil bazen de terk ile gerçekleştiğini belirtmektedir.¹⁰⁹ Melşûfî tarafından icmâ' beyânının Hz. Peygamber'in Kur'ân nassı dışında ortaya koyduğu beyân türünde zikredilmesi, muhtemelen söz, fiil ve terk beyânı ile ortak bağlamda yer almasından kaynaklanmaktadır.

- e. Melşûfî'nin, kıyâs ile bilinenler olarak¹¹⁰ zikrettiği son kısım, yukarıda değindiğimiz üzere Şâfi'î'nin beyân sisteminde de ictihâd ve kıyâs olarak yer almaktadır.

Cuveynî'nin de tespit ettiği üzere Şâfi'î, beyân düşüncesinde bütün delilleri Kitâb ile ilişkilendirmek niyetindedir.¹¹¹ Bu anlamda Şâfi'î, beyân sistemi ile dinî bilginin temelini

¹⁰⁸ Haffâf, *el-Aksâm ve'l-İşâil*, 364.

¹⁰⁹ Melşûfî, *el-Edille ve'l-beyân*, 50.

¹¹⁰ Melşûfî, *el-Edille ve'l-beyân*, 51.

Kitâb'a dayanan farklı asıllar ve deliller üzerinden oluşturmayı hedeflemektedir.¹¹² Şâfi'î'nin beyân çerçevesinde oluşturduğu düşüncenin, kendisinden sonra asıllar teorisi olarak Şâfi'îler tarafından sürdürüldüğünü söylemek mümkündür.¹¹³ Nitekim İbn Fûrek (ö. 406/1015), şer'î delilleri aşağıda aktardığımız sistemle şu şekilde özetlemektedir.

- Asıl: Kitâb, sünnet ve icmâ'
- Ma'kûlu'l-asl: Lahnu'l-hitâb, fahva'l-hitâb, delîlu'l-hitâb ve ma'na'l-hitâb/kıyâs
- İstishâb: İstishâbu hâli'l-'akl ve istishâbu hâli's-şer'¹¹⁴

Şîrâzî de İbn Fûrek gibi, şer'î delilleri şu üç kısma ayırmaktadır:¹¹⁵

- Asıl: Kitâb, sünnet ve icmâ'¹¹⁶
- Ma'kûlu'l-asl: Fahva'l-hitâb, delîlu'l-hitâb ve ma'na'l-hitâb/kıyâs¹¹⁷
- İstishâbu'l-hâl: İstishâbu hâli'l-'akl ve istishâbu hâli'l-icmâ'¹¹⁸

Ebu'l-Muzaffer es-Sem'ânî (ö. 489/1096) ise, fakîhlerin genelinin asılları Kitâb, sünnet, icma' ve 'ibret (kıyâs) olarak dört kısma ayırdığını ancak bazılarının bunları asıl (Kitâb, sünnet, icmâ') ve ma'kûlu'l-asl (kıyâs) olmak üzere iki kısımda değerlendirdiğini tespit etmektedir.¹¹⁹

Melşûti ayrıntıda farklılık olmakla beraber, şer'î delilleri Şâfi'îler ile benzer şekilde asıllar üzerinden iki kısma ayırmaktadır:

- Asıl
- Ma'kûlu'l-asl: Fahva'l-kavl, lahnu'l-kavl, delîlu'l-hitâb ve ma'na'l-kavl¹²⁰

Melşûti'nin Şâfi'îlerden farklı olarak istishâbu'l-hâl'e yer vermediği görülmektedir. Bunun bilinçli bir tercih olup olmadığı konusunda bir yorumda bulunmak zor

¹¹¹ İmâmu'l-Harameyn el-Cuveynî, *el-Burhân*, 1/117.

¹¹² Eşit, *Şâfi'î Fıkıh Usûlünün Gelişimi*, 46-47.

¹¹³ Bu konudaki değerlendirmeler için bk. Eşit, *Şâfi'î Fıkıh Usûlünün Gelişimi*, 50-51.

¹¹⁴ Ebû Bekr İbn Fûrek Muhammed b. el-Hüseyn el-Aşbâhânî, *Muqaddime fi nuket min usûli'l-fıkh* (*Mecmu'u Resâil min usûli'l-fıkh*'ın içinde) (Beyrût: el-Ma'tba'âtu'l-Ehliyye, 1906), 4-10.

¹¹⁵ Şîrâzî, *el-Me'ûnefi'l-cedel*, thk. 'Alî 'Abdul'azîz el-'Umeyrînî (Kuveyt: Cem'iyetu İhyai't-Turâsi'l-İslâmî, 1987), 26.

¹¹⁶ Şîrâzî, *el-Me'ûne*, 34.

¹¹⁷ Şîrâzî, *el-Me'ûne*, 35-37.

¹¹⁸ Şîrâzî, *el-Me'ûne*, 39.

¹¹⁹ Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. 'Abdillebbâr es-Sem'ânî, *Qavâti'u'l-edille fi usûli'l-fıkh*, thk. 'Abdullâh Hâfız Ahmed el-Hukmî (Riyâd: Mektebu't-Tevbe, 1998/1319), 1/13-14; Şâfi'î'nin ve Şâfi'îlerin asıllar sistemine ilişkin aktarımları ve değerlendirmeleri için bk. Eşit, *Şâfi'î Fıkıh Usulünün Gelişimi*, 43-51.

¹²⁰ Melşûti, *el-Edille ve'l-beyân*, 59; 65-67.

görünmektedir. Çünkü Melşûti dışındaki İbâdî fakihlerinden Vercelânî, Şâfi'îler gibi şu üç sınıflamaya yer vermektedir:

- Asıl: Kitâb, sünnet ve icmâ'
- Ma'kûlu'l-asl: Lahnu'l-kavl, fahva'l-kavl ve ma'ne'l-kavl/ibret
- İstisâhâbu'l-hâli'l-asl: Berâetu'z-zimme, şuğlu'z-zimme ve istihsân¹²¹

Vercelânî'nin delil sisteminde görüldüğü üzere Melşûti'nin yer vermediği istishâb, İbâdîler tarafından kabul edilmektedir. Melşûti'nin bunu kabul etmediği için bu kısma yer vermediği veya bunu sehven eksik bıraktığı konusunda herhangi bir tespit bulunmak zor görünmektedir. Ancak gerek Melşûti'nin zikrettiği asıl-ma'kûlu'l-asl veya Vercelânî'nin zikrettiği üçlü taksim olan asıl-ma'kûlu'l-asl-istisâhâbu'l-hâli'l-asl sistemi, İbâdî mezhebinin Şâfi'î mezhebi ile irtibatını açık bir şekilde göstermektedir. Nitekim İbâdîlerin geneli istishâbı hüccet kabul ederken,¹²² İbâdî âlim Sâlimî istishâbın kendilerine ve Şâfi'îlere göre hüccet olduğunun altını çizerek bu noktada kendileri ile Şâfi'îlerin ortak paydasına vurgu yapmaktadır.¹²³

Melşûti'nin istihsân konusundaki yaklaşımı Şâfi'îlerin yaklaşımına benzerdir. O, istihsânı nefsin bir şeyi arzulaması ve hevâ (heves) ile bir şeye meyletmesi olarak tanımlamaktadır. Onun yaptığı bu tanım, istihsânın sözlük anlamını içermektedir. O, istihsâna bir delil eşlik etmesi halinde bunun makbûl (mahmûd) olduğu ancak delilsiz olması halinde ise kabul edilmediği (mezmûm) değerlendirmesinde bulunmaktadır.¹²⁴ Şâfi'î mezhebinde istihsân ile ilgili yaklaşımlara bakıldığında herhangi bir delilin desteklediği istihsânın istihsân olarak adlandırılmasa da kabul gördüğünü belirtmek gerekir. Nitekim farklı çevrelerden Şâfi'î'nin istihsânı inkar etmesine rağmen buna dayalı olarak hüküm verdiğine ilişkin eleştirilere karşı Mâverdî'nin şu tespit bulunması herhangi bir delil ile desteklenen istihsânın meşruiyetini göstermesi bakımından önemlidir: “Şâfi'î'nin istihsânı inkar etmesine rağmen [bazı] meselelerde ona dayanarak görüş belirttiği ileri sürülürse... Bu durumda Şâfi'î'nin salt istihsâna bağlı olarak bu görüşleri benimsemediği bilakis istihsânın yanında

¹²¹ Ebû Ya'kûb Yûsuf b. İbrâhîm es-Sedrâti el-Vercelânî, *el-'Adl ve'l-inşâf fi ma'rifeti usûli'l-fıkh ve'l-ihtilâf* (Maskat: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1984), 1/14.

¹²² Ağberî, *el-Madhal*, 614.

¹²³ Ebû Muhammed Nûruddîn Abdullâh b. Hûmeyd es-Sâlimî, *Tal'atu's-şems şerhu Şemsi'l-uşûl* (Kâhire, Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Misri, Dâru'l-İskenderî, Dâru'l-Kitâbi'l-Lubnânî, 2012), 738.

¹²⁴ Melşûti, *el-Edille ve'l-beyân*, 43-44.

başka delillere dayanarak/başka delillerin desteği ile bu görüşleri ileri sürdüğü söylenir."¹²⁵ Ancak Şâfi'îler delilin desteklediği istihsânın istihsân olarak adlandırılmasına gerek olmadığına bu konuda zaten delili olduğuna vurgu yapmaktadır.¹²⁶ Bu da Melşûfî'nin herhangi bir delilin desteklemediği istihsânın geçersiz, delille desteklenen istihsânın ise hüccet olduğuna ilişkin yaklaşımın Şâfi'îlerin yaklaşımına benzer olduğunu göstermektedir.

Melşûfî'nin *el-Edille ve'l-beyân*'ındaki usûl düşüncesinin özelde Haffâf'ın *el-Aksâm ve'l-hişâl*'iyle genelde de Şâfi'î fıkıh usûlüyle olan irtibatını gösteren önemli göstergelerden bir diğeri de fıkıh usûlü eserlerinde genellikle yer verilmeyen ve esasında fıkıh usûlü ile ilişkisi olmayan İslâm dininin dayanaklarını ifade eden nakildir. Haffâf, fıkıh usûlü konularını işlediği bölümde İslâm'ın üzerine bina edildiği hasletlerin beyânı başlığı altında on madde zikretmektedir.

1. Allah'tan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed'in (sav.) Allah'ın resulü olduğuna şehadet etmek. Yani kelime-i şehâdet
2. Namaz
3. Zekât
4. Oruç
5. Hac
6. Cihâd
7. Emr-i ma'ruf
8. Nehy-i Münker
9. Cemaat'e [uyma]
10. Tâat (İbadet)¹²⁷ [etmek].

Melşûfî ise kitabının sonunda fıkıh usûlü meseleleri bittikten sonra, İslâm şariatının toplamda şu on hasletten oluştuğunu belirtmektedir:

1. Tevhîd
2. Namaz kılmak
3. Zekât vermek

¹²⁵ Ebu'l-Hasen 'Alî b. Muhammed b. Habîb, *el-Hâvî'l-kebîr fî fıkhi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î ve huve şerhu Muhtaşari'l-Muzenî*, thk. 'Alî Muhammed Mu'avvağ, 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999),16/165-166.

¹²⁶ Bu konudaki tartışmalar için bk. Şîrâzî, *el-Luma'*, 244-245; Sem'ânî, *Qavâti'u'l-edille*, 4/522-514; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *el-Mustaşfâ min 'ilmi'l-uşûl*, thk. Muhammed Tâmir (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2011), 1/530-525.

¹²⁷ Haffâf, *el-Aksâm ve'l-hişâl*, 362-363.

4. Ramazan orucu tutmak
5. Hac yapmak
6. Cihâd
7. Emr-i ma'rûf
8. Nehy-i münker
9. Cemaate tabi olmak
10. Allah'a ibadet etmek, onun bütün yasaklarına ve emirlerine uymak.¹²⁸

Yukarıda aktardığımız veriler her ne kadar fıkıh usûlü ile ilişkili olmasa da Melşûtî'nin metninin Haffâf'ın metni ile olan irtibatını, esasen bu metinden etkilenmesini açık bir şekilde göstermesi bakımından önemlidir.

Sonuç

İslam hukukunun önemli kurumsal yapılardan birini oluşturan mezhepler, tarih boyunca birbirleri ile sıkı ilişki içinde olmuştur. Bu ilişki ilmî açıdan fikhî mezheplerin hem birbirinden etkilenmelerine hem de birbirlerini etkilemelerine olanak sağlamıştır. Aynı havzada ve birbirleri ile sıkı ilişki içinde olan mezheplerin birbirleri ile etkileşimde bulunmaları mümkün ve vaki iken, uzak havzalarda ve aralarında zayıf bir iletişim olduğu tahmin edilen mezheplerin etkileşiminin ise tabii olarak sınırlı olması beklenmektedir. Zira her biri kendine özgü farklı doktrine ve özelliklere sahip olmakla beraber aynı ekolün parçalarını oluşturan mezheplerin birbirleri ile etkileşimi daha sık rastlanan bir durumdur. Söz gelimi Sünnî fıkıhını oluşturan Hanefîlik, Mâlikîlik, Şâfi'îlik ve Hanbelîlik tarih boyunca aynı coğrafyalarda birbirleri ile etkileşim içinde olmuşlardır. Ancak araştırmamız, söz konusu genel durumun aksine bir sonuç ortaya koymaktadır.

Şâfi'î fıkıh usûlünün İbâdî fıkıh usûlüne etkisi üzerine yaptığımız araştırma, birbirinden uzak havzalarda yaşayan ve aralarındaki etkileşim ağının sınırlı olduğu tahmin edilen iki farklı fikhî ekolü temsil eden (Sünnî ve İbâdî) mezhepleri merkeze almaktadır. Araştırma Şâfi'î ve İbâdî usûlcülerin ortaya koydukları metinler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bunlardan biri esasen fıkıh usûlü eseri olmayıp, muhtasar furu' fıkıh eseri olan Haffâf'a ait olan *el-Aksâm ve'l-İşâ'el*'inin girişinde yer alan usûl aktarımı, diğeri ise Melşûtî'ye ait olduğu tahmin edilen ve muhtasar bir fıkıh usûlü eseri olan *el-Edille ve'l-*

¹²⁸ Melşûtî, *el-Edille ve'l-beyân*, 68.

beyân'dır. Mufassal eserlerde âlimlerin benzer konuları ele alarak, benzer yaklaşımlar sergileyebildiklerini tespit etmemiz gerekir. Ancak, biri muhtasar sayılabilecek bir *furû'* fıkıh eserinin girişinde yer alan sınırlı usûl aktarımına sahip; diğeri de muhtasar fıkıh usûlü eseri olan iki metin arasındaki benzerlik, birbiri ile sınırlı etkileşimde olabileceği tahmin edilen mezhepler arasındaki etkileşimin güçlü olduğunu göstermektedir. Elimizde yeterince veri olmamakla beraber her iki mezhep arasındaki etkileşimin sadece metinlerle sınırlı olmayıp farklı boyutlarının da olabileceğini hatırd tutmak gerekir. Bu durum her iki mezhebi temsil eden fakihlerin ilmî hareketliliğini tarihî kaynaklardan detaylı bir şekilde araştırmak ve her iki mezhebin usûl ve *furû'* metinlerini detaylı bir şekilde irdelemekle ortaya konabilecektir.

Araştırmanın sonucunda Melşûţî'nin, Haffâf başta olmak üzere Şâfi'î ve Şâfi'î mezhebini temsil eden diğ er usûlcülerden etkilendiğini söylememiz gerekir. Bu etkilenme mutlak anlamda Melşûţî'nin usûl düşüncesinde tümüyle Şâfi'îlerin etkisinde olduğu iddiasını taşımamaktadır. Melşûţî özellikle *beyân*, asıllar ve deliller teorisi, haber teorisi, lafızların taksimi, istihsân gibi fıkıh usûlünün temel konularında Şâfi'îlerden etkilenmiş olup Şâfi'îlerle benzer yaklaşımlara sahiptir. Bu noktada dikkati çeken diğ er bir husus ise Melşûţî'nin kendi mezhebinden isimler de dâhil olmak üzere Şâfi'î dışında hiçbir fakihin görüşüne isim vererek atıfta bulunmamasıdır. Bu husus Melşûţî'nin Şâfi'î'ye olan ilgisini göstermektedir. Son olarak Melşûţî'nin bazı meselelerde ve bu meselelerin aktarımında Haffâf ile aynı veya benzer lafızları kullanması, eserin bölüm başlıklarında Haffâf gibi sıklıkla "beyân" kelimesi ve türevlerine yer vermesi, Haffâf'ın fıkıh usûlü eserine hâkim olduğu ve ondan etkilendiği izlenimini vermektedir. Bu durum Haffâf'ın Irak'ta ortaya koyduğu fıkıh metninin Mağrib'de dolaşımında olduğunu ve ilmi çevrelerce bilinip tartışıldığını göstermektedir. Haffâf ve Melşûţî'yi merkeze alarak Şâfi'î fıkıh usûlü ile İbâdî fıkıh usûlü arasında ortaya koymaya çalıştığımız irtibatın ve etkileşimin farklı boyutlarının olabileceğini, bu anlamda yeni araştırmalara alan açmak adına Şâfi'î mezhebi başta olmak üzere diğ er Sünnî mezheplerin İbâdî fıkıh usûlü metinleri ile irtibatlarının irdelenmesi gerektiğini öneri mahiyetinde gündeme getirmek gerekir. Bu şekilde fıkıh usûlündeki etkileşimin İbâdîlik ile diğ er mezhepler arasındaki boyutlarının farklı açılardan görülebilmesi mümkün olacaktır.

Kaynakça / References

- 'Abbâdî, Ebû 'Âsım Muhammed b. Aḥmed. *Kitâbu Ṭabakâti'l-fukahâi's-Şâfi'îyye*. thk. Gösta Vitestam. Leiden: E.J. Brill, 1964.
- Ağberî, İsmâ'îl b. Sâlih b. Ḥamdân. *el-Medḥal ilâ'l-fıkhî'l-ibâdiyye*. 'Umân: Mektebetu'd-Dâmirî, 2013.
- Ahmed El-Shamsy, "Bridging the Gap: Two Early Texts of Islamic Legal Theory" *Journal of the American Oriental Society* 137/3 (2017), 505-526.
- Akay, İhsan. *Şâfi'î Usûl Geleneğinde İmam Şâfi'î'ye Muhalif Usûlî Görüşler*. İstanbul: Ensar Neşriyat, İstanbul 2018.
- Bâbâ'ammî, Muhammed b. Mûsâ vd. *Mu'cemu a'lâmu'l-İbâdiyye*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2000.
- Boynukalın, Ertuğrul, "Usûlu Fıkhî'l-İbâdiyye Masâdır ve Ma'âlim". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 61 (Aralık 2021), 55-93.
- Cuveynî, İmâmu'l-Ḥaremeyn Ebu'l-Meâlî Ruknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *el-Burhân fî uşûli'l-fıkh*. thk. 'Abdul'azîm Maḥmûded-Dîb. 2 Cilt. Mısır: Dâru'l-Vefâ', 2012.
- Cuveynî, İmâmu'l-Ḥaremeyn Ebu'l-Meâlî Ruknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *Metnu'l-Varakât*. Riyâd: Dâru's-Sâmi'î, 1996.
- Duman, Soner. "Modern Dönemde Şâfi'î Algısı". *Gelenekselci ve Modernist Paradigmalar Kısacasında İmam Şâfi'î*. ed. M. Mahfuz Söylemez. Ankara: Araştırma Yayınları, 2014.
- Duman, Soner. "Türkiye'de Şâfi'î Çalışmaları". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 2/24 (2019), 359-381.
- Dönmez, M. İsmail. *İbadi Mezhebi'nin Usul-ü Fıkıh Kaynakları*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Erdem, Erol. *Şâfi'î Usûlcülerin İmâmŞâfi'î'nin Usûlünü Temsil Sorunu (Beyân, Âmm-Hâss, Nesh, Haberi Vahid)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Eşit, Davut. "Abû Bakr al-Khaffâf and His Thought of Uşûl al-Fıqh" *Ulum* 4 / 2 (Aralık 2021), 219-243.
- Eşit, Davut. *Şâfi'î Fıkıh Usûlünün Gelişimi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "İbaziyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 30 Mart 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibaziyye>
- Ğazâlî, Ebû Ḥâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustaşfâ min 'ilmi'l-uşûl*. thk. Muhammed Tâmir. Kâhire: Dâru'l-Ḥadîs, 2011.
- Göksün, Ahmet Faruk. *İbâdî Fıkıhının Tarihsel Gelişimi (Umman Örneği)*. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Haffâf, Ebû Bekr Aḥmed b. 'Ömer el-Bağdâdî. *el-Aksâm ve'l-ḥişâl*. thk. Ḥuzeffe b. Fahd Ka'k. Kuveyt: Esfâr, 2022.
- Ḥamad eş-Şeybânî, Sultân b. Mubârek. "Neşredenin Dipnotu". mlf. *el-Lum 'atu'l-muğî'e min eşi'ati'l-İbâdiyye*. Ebû Muhammed Nûruddîn 'Abdullâh b. Ḥumeyd es-Sâlimî. Maskat: Zâkiretu 'Umân, 2014.
- İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b. el-Ḥuseyn el-Aşbâhânî, *Muḳaddime fî nuket min uşûli'l-fıkh*. *Mecmu'u Resâil min uşûli'l-fıkh*'ın içinde. Beyrût: el-Maṭba'âtu'l-Ehliyye, 1906.
- İbn Kâdî Şuhbe, Ebu's-Sıdk Taḳıyyuddîn Ebû Bekr b. Aḥmed b. Muhammed b. Ömer. *Ṭabakâtu's-Şâfi'îyye*. Beyrût: 'Âlemu'l-Kutub, 1987.

- İbnu'l-Mulaqqın, Ebû Hafş Sirâcuddîn Ömer b. 'Alî b. Aḥmed. *el-'Aḳdu'l-muzḫeb fî ṭabaḳâti ḥameleti'l-mezḫeb*. thk. Eymen Naşr el-Ezherî, Seyyid Mehennâ. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.
- Kıral, Bilgen. "Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi", *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/15 (2020), 170-189.
- Mardînî, Şemsuddîn Muhammed b. Osmân b. 'Alî. *Encumu'z-zâhire 'alâ ḥalli elfâzi'l-Varakât fi uşûli'l-fıkh*, Riyâd: y.y., 1994.
- Mâverdî, Ebu'l-Ḥasen 'Alî b. Muḥammed b. Ḥabîb, *el-Hâvî'l-kebîr fi fıkhî mezḫebi'l-İmâm eş-Şâfi'î ve hüve şerḫu Muḫtaşari'l-Muzenî*. thk. 'Alî Muḥammed Mu'avvaḍ, 'Âdil Aḥmed 'Abdulmevcûd. 19 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999.
- Melşûṭî, Tebgûrîn b. 'İsâ b. Dâvûd el-Mağribî, *Kitâbu'l-edille ve'l-beyân*, thk. el-Ḥâc Suleymân b. İbrâhîm el-Vârcelânî (Maskaṭ: Neşru Vizâreti't-Turâs ve's-Sekâfe, 2009).
- Merverrûzî, el-Kâḍî Ebû 'Alî el-Ḥuseyn b. Muḥammed b. Aḥmed. *et-Ta'lîka*. thk. 'Alî Muhammed Mu'avvaḍ; 'Âdil Ahmed 'Abdu'l-Mevcûd. 2 Cilt. Mekketu'l-Mukerreme: Mektebetu Nezâr Muşafâ el-Bâz, ts.
- Ölmez, Sadi. *İbâzi Fıkhı Dört Mezheple Mukayese (İbâdât)*. Ankara: Astana Yayınları 2022.
- Öz, Mustafa. "Sâlimî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 30 Mart 2023.
- Özdemir, Ahmet. *Hâricî/İbâdî Gelenekte Hadis Şerhçiliği*. Ankara: İlâhiyât, 2021.
- Özdemir, Ahmet. *İbâdiyye'nin Ana Hadis Kaynağı Rebî' b. Habîb'in Müsned'i*. Mardin: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Şafedî, Muhammed b. Abdirrahmân el-Osmânî el-Ḳureşî. *Ṭabaḳâtu'l-fuḳahâi'l-kubrâ'*. thk. Muḫyiddin 'Alî en-Necîb. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1983.
- Sâlimî, Ebû Muḥammed Nûruddîn Abdullâh b. Ḥumeyd. *el-Lum'atü'l-muḍî'e mineşi'ati'l-İbâdiyye*. Maskaṭ: Zâkiretu 'Umân, 2014.
- Sâlimî, Ebû Muḥammed Nûruddîn Abdullâh b. Ḥumeyd. *Ṭal'atu's-şems şerḫu Şemsi'l-uşûl*. Kâhire, Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî, Dâru'l-İskenderî, Dâru'l-Kitâbi'l-Lubnânî, 2012.
- Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer Manşûr b. Muḥammed b. 'Abdilcebbâr. *Ḳavâti'u'l-edille fi uşûli'l-fıkh*. thk. 'Abdullâh Ḥâfız Aḥmed el-Ḥukmî. Riyâd: Mektebu't-Tevbe, 1998/1319.
- Şâfi'î, Muḥammed b. İdrîs. *Er-Risâle (İslâm Hukukunun Kaynakları)*. çev. Abdulkadir Şener, İbrahim Çalışkan. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Şemmâhî, Ebu'l-'Abbâs Aḥmed b. Sa'id b. 'Abdilvâhid *Kitâbu's-Siyer*. 'Umân: Vizâretu't-Turâşî'l-Ḳavmî ve's-Sekâfe, 1987.
- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâluddîn İbrâhîm b. 'Alî b. Yûsuf. *el-Luma' fi uşûli'l-fıkh*. thk. Muḫyiddîn Dîb Misto, Yûsuf 'Alî Budeyvî. Dimeşk: Dâru İbnKesîr, Beyrût 2008.
- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâluddîn İbrâhîm b. 'Alî b. Yûsuf. *el-Me'ûnefi'l-cedel*. thk. 'Alî 'Abdul'azîz el-'Umeyrînî. Kuveyt: Cem'iyetu İḫyai't-Turâsî'l-İslâmî, 1987.
- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâluddîn İbrâhîm b. 'Alî b. Yûsuf. *Ṭabaḳâtu'l-fuḳahâ'*. Beyrût: Dâru'r-Râidi'l-'Arabî, 1970.
- Vârcelânî, el-Ḥâc Suleymân b. İbrâhîm. "Muḳaddimetu't-Taḫḫik". *Kitâbu'l-edille ve'l-beyân* mlf. Tebgûrîn b. 'İsâ b. Dâvûd el-Malşûṭî el-Mağribî, 5-32. Maskaṭ: Neşru Vizâreti't-Turâs ve's-Sekâfe, 2009.
- Vercelânî, Ebû Ya'kûb Yûsuf b. İbrâhîm es-Sedrâtî. *el-'Adl ve'l-inşâf fi ma'rifeti uşûli'l-fıkh ve'l-iḫtilâf*. Maskaṭ: Vizâretu't-Turâşî'l-Ḳavmî ve's-Sekâfe, 1984.
- Yıldız, Harun. "Berrâdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 30 Mart 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/berradi>
- Zerkeşî, Ebû 'Abdillâh Bedruddîn Muḥammed b. Bahâdır b. 'Abdillâh. *İ'lâmu's-sâcid fi aḫkâmi'l-mesâcid*. Kâhire: el-Meclisu'l-'Alâ li Şuuni'l-İslâmiyye, 1996.

Kur'an Yolu (31 Mart 2023), el-Bakarâ' 2/196. <https://kuran.diyamet.gov.tr>

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmalar Merkezi, "İlahiyat Fakülteleri Tezler Kataloğu VT". Erişim 31 Mart 2023. <http://ktp.isam.org.tr/?url=tezilh/findrecords.php>

Vizâretu'l-Evkâf ve Ş-Şuûni'd-Diniyye, "el-Mektebetu'l-Elektroniyye-el-'Adl ve'l-İnsâf". Erişim 31 Mart 2023. <https://elibrary.mara.gov.om/almktbat-alamanett/mktbtt-aliemam-nwr-alden-alsalme/ktab/?id=133#book/5>

Vizâretu'l-Evkâf ve Ş-Şuûni'd-Diniyye, "el-Mektebetu'l-Elektroniyye-el-'Adl ve'l-İnsâf". Erişim 31 Mart 2023. <https://elibrary.mara.gov.om/almktbat-alamanett/mktbtt-aliemam-nwr-alden-alsalme/ktab/?id=133#book/288>

Vizâretu'l-Evkâf ve Ş-Şuûni'd-Diniyye, "el-Mektebetu'l-Elektroniyye-el-'Adl ve'l-İnsâf". Erişim 31 Mart 2023. <https://elibrary.mara.gov.om/almktbat-alamanett/mktbtt-aliemam-nwr-alden-alsalme/ktab/?id=133#book/286>

Vizâretu'l-Evkâf ve Ş-Şuûni'd-Diniyye, "el-Mektebetu'l-Elektroniyye-el-'Adl ve'l-İnsâf". Erişim 31 Mart 2023. <https://elibrary.mara.gov.om/almktbat-alamanett/mktbtt-aliemam-nwr-alden-alsalme/ktab/?id=133#book/334>

Vizâretu'l-Evkâf ve Ş-Şuûni'd-Diniyye, "el-Mektebetu'l-Elektroniyye-el-'Adl ve'l-İnsâf". Erişim 31 Mart 2023. <https://elibrary.mara.gov.om/almktbat-alamanett/mktbtt-aliemam-nwr-alden-alsalme/ktab/?id=133#book/296>